
katsaus

Hengenviljely ja henkinen kasvu

Rukouksen kauneudesta ja taiteesta
Bysantin hengellisessä perinnössä

Mitä on aikuisten kasvattaminen

Suomalaisen kulttuurin sekatavarakauppa

Modernismi, ongelmanratkaisu ja kuolema

Kirjoittamisen esteet ja etiikka

Kansakunta kiittää itseään

KRIITTINEN
KORKEAKOULU

5.1983

11. (23.) vuosikerta
Kuusi numeroa vuodessa.

Julkaisija

Kriittisen korkeakoulun kannatusyhdistys ry.

Toimisto

Meritullink. 9 A 15, Helsinki 17

ma-pe klo 9-16. P. 661 925

Toimittajat

Antti-Veikko Perheentupa, päätoimittaja

Matti Heikkilä

Kaarina Vartia

Timo Peedu, taitto

Tilaukset vuodelle 1983

maksamalla 60 mk / vuosikerta ps-tilille 715 56-0

Irtomerot

ä 12 mk: Suomalainen Kirjakauppa, Porthanian paperikauppa, Kasvisravintola ja Suomen Luonnonsuojelun Tuki Helsingissä ja Oulussa. *Osoitteenmuutokset ja jälkitilaukset toimiston osoitteella.*

Osoite: Meritullink. 9 A 15, Helsinki 17

Puhelin: 661 925

on sitoutumaton, opetusministeriön tukema, avoimen yliopiston ideaa toteuttava kulttuurikeskus. Toiminta alkoi vuonna 1968.

Kriittinen korkeakoulu pyrkii

— *tarjoamaan tietoja ja virikkeitä kaikille, jotka ovat kiinnostuneita aikamme ongelmista,*

— *järjestämään kiinnostuneille mahdollisuuksia itsensä ja ympäristönsä kehittämiseen,*

— *edistämään sellaisen tiedon syntymistä ja kehittymistä, joka antaa uusia näkökulmia todellisuuden ymmärtämiseen sekä*

— *tarjoamaan mahdollisuuksia eri aatteiden, oppien ja mielipiteiden kohtaamiselle.*

Sihteeristö:

Antti-Veikko Perheentupa

— toiminnan yleinen suunnittelu

Markku Graae

Martti Tuomola

— Inhimillisen kasvun seminaari ja ohjelman suunnittelu

Pirkko-Liisa Onnismäe

Britt-Marie Timperi

Ritva Winter

— sosiaalipedagoginen keskus

Asta Haapalainen

Terttu Lemström

— toimisto

Matti Heikkilä

Kaarina Vartia

— Katsaus

Kriittisen korkeakoulun kannatusyhdistys ry:n jäseneksi voi liittyä maksamalla jäsenmaksun 20 mk / vuosi (tai ainaisjäsenmaksun 300 mk ps-tilille 715 56-0).

SISÄLTÖ:

PÄIVI HUUHTANEN

Rukouksen kauneudesta ja taiteesta
Bysantin hengellisessä perinnössä

4

KARI E. TURUNEN

Mitä on aikuisten
kasvattaminen, 2. osa

10

KALEVI KALEMAA

Suomalaisen kulttuurin
sekatarvarakauppa

16

TEUVO SAAVALAINEN

Kirjoittamisen esteet ja etiikka

20

SEPPO KNUUTTILA

Kun kansakunta kiittää itseään

23

PIRKKO HEISKANEN

Modernismi, ongelmanratkaisu
ja kuolema

27

Hengenviljely ja henkinen kasvu

Henkinen on voimakkaasti tulossa ajatteluumme, mikäli yleistä kielen ilmauksia voi pitää siitä merkinä. Henkistä kasvua etsitään jo monella suunnalla. Puhutaan jopa henkisestä työsuojelusta. Käsitteissä olisi varmaan tarkentamisen tarvetta.

Hengenviljely on vanha arvokas käsite, jolla aikaisemmin on luonnehdittu esimerkiksi yliopistolaitoksen ominta tehtävää. Nykypäivän yliopistoväki tuskin tuntee tätä sanaa omakseen. Hengenviljelyn tilalle on tullut tieteen edistäminen — jopa tieteen tekeminen — ja tietysti myös tieteellinen opetus. Kysymys ei ole vain sanojen vaihtumisesta. Myös ajattelutapa on muuttunut. Ajattelutavan takana on aina jokin käsitys todellisuudesta.

Tiede on jotakin konkreettisempaa ja käytännöllisempää kuin henki. Tiede palvelee yhteiskuntaa, henki lähinnä vain yksilöä. Tieteellisen tiedon merkitys ei kuitenkaan heikkene, vaikka vanhakantainen hengenviljely palautettaisiinkin arvoonsa. Yhteiskunta ei ole itsetarkoitus, yksilö voi sitä olla. Ihminen tarvitsee hengenravintonsa. Sellaiseksi tiede pelkästään tuskin riittää.

Vieraantuminen hengenviljelystä on tapahtunut rinnan sen ajattelutavan muutoksen kanssa, jossa ihmisen henkiselle perusolemukselle pannaan yhä vähemmän painoa. Yhtenä selityksenä voidaan pitää uskonnon otteen heikkenemistä, toisena luonnontieteellisen selittämistavan laajentumista. Kehitys on kuitenkin kokonaisuus, jota tuskin kannattaa jakaa osiin.

Tapahtuneessa kehityksessä tuntuu pyrkimys irtautua tuonpuoleiseksi ymmärryksestä henkisydestä. Mutta se merkitsee putoamista johonkin omituiseen tyhjiöön, jos ihminen ei samalla löydä tämänpuoleista henkisyyttään.

Henkisyyttä ihmisessä voidaan yksinkertaisesti luonnehtia oivaltavaksi ajatteluksi

ja luovaksi mieleksi. Näillä ominaisuuksillaan ihminen liittyy totuuden, hyvyyden ja kauneuden pyrkimyksiin, jotka ovat yleisiä henkisiä laatuja. Henkisyys erottaa ihmisen eläimestä. Hengenenelämän voimistuminen on siksi yhä korkeamman ihmisyyden toteutumista. Vain suhteessa tähän tavoitteen saavuttamiseen voivat ihmisen erilaiset suoritukset saada todellisen arvonsa.

Jos tästä lähtökohdasta ollaan yhtä mieltä, koko henkisen kasvun käsite käy tarpeettomaksi. Voidaan mennä vieläkin pidemmälle ja todeta se myös vääristäväksi käsitteeksi. Se painottaa henkisyyttä ikään kuin ihmisen kehityksen erillisenä osana. Kuitenkin ihminen on kokonaisuus. Kaikki kehitys kuuluu ihmisenä kasvamiseen. Se vain painottuu eri tavoin elämän eri vaiheissa. Henkisellä kasvulla tarkoitetaan lähinnä sitä osaa ihmisen kasvamisesta, joka ajoittuu aikuisuuteen ja jatkuu vielä vanhuudessa.

Elämässä on aina itsessään kehityksen idea. Sen toteutuminen tapahtuu kuitenkin suhteessa ympäristöön. Myös ihmisessä pääsevät parhaiten kehittymään ne mahdollisuudet, joita hänen ympäristössään viljellään. Siksi hengenviljely on ihmisten maailmassa niin tärkeää. Se ei ensisijaisesti pyri ulkoisiin tavoitteisiin eivätkä sen tulokset ole mitattavia. Niitä mittaa vain ihmisen rehellinen pyrkimys.

Omituisin on ajatus henkisestä suojelusta. Henkeä voi vain viljellä, ei suojella. Ihmisen henkisyys on sitä elävämpää, mitä suurempaan vapauteen se on kehittynyt. Tietysti vapaudella on myös ulkoisia esteitä, vaikka suurimmat vaikeudet ovatkin ihmisessä itsessään. Vapautta ei koskaan turvaa suojelu vaan aito kunnioituksen ilma-
piiri.

AVP

Päivi Huuhtanen:

Rukouksen kauneudesta ja taiteesta Bysantin hengellisessä perinnössä

Uskonnolliset kulttuurit tarjoavat haasteita myös esteettiselle tarkastelulle, sisältäväthän ne yleensä erilaisia huolella valittuja kauneus-arvoja jumalanpalvelusmenoissaan, kulteissaan, kirkkotoiloissaan ja -taiteessaan. Ortodoksiselle kuvakulttuurille, ikonille, voidaan esittää sekä teologiset että esteettiset lähtökohdat Bysantin aatemaailmassa. Sama koskee ortodoksisen hengellisen elämän ydin-alueita, rukouskilvoittelua. Itäisen kristillisen kirkon omaksuma käsitys lakkaamattomasta sisäisestä rukouksesta Jeesuksen rukouksen nimissä kantaa silminnähden esteettisiä tunnuksia, joitten käyttö nojautuu aina varhaisen kristillisten kilvoittelijoiden perinteeseen asti. Heidän sanoihinsa vedoten rukousta kuvataan tieteiden tieteksi ja taiteiden taiteeksi. Sen harjoitus on yhteydessä kauneuteen, kuten rukouskäsitteen merkittävin monumentti Filokalia jo nimellään osoittaa. Kirjaimellisesti käännettynä se merkitsee rakkautta kauneuteen. Kun tekstikokoelmasta 60-luvulla julkaistiin suomennosvalikoima, se sai nimen Sisäinen kauneus.

Filokaliasta laaditaan parhaillaan uutta täydellistä laitosta suomeksi, ja siinä on pyssytty uskollisena alkuperäiselle nimelle. Kokonaisuudessaan käännettynä teoksen nimi esitetään seuraavasti: ”Raitishenkisten pyhien rakkaus kauneuteen: kokoelma pyhien ja jumalankantajaisien kirjoituksia, joiden käytännöllisen ja kontemplatiivisen eettisen filosofian kautta mieli puhdistuu, kirkastuu ja täydellistyy”. Itse alkuperäiskokoelma sai nimensä ja julkaistiin 1700-luvun lopulla, mutta pyhät isät, joiden opetusta siihen on tallennettu, palaavat ajallisesti Bysantin valtakuntaan 300-luvulta 1400-luvulle. Samaan ajanjak-

soon palautuu myös nimivalinnan historiallinen esikuva, 300-luvulla ilmestynyt kokoelma kirkkoisä Origeneen kirjoituksia, joille toimitajat Basileios Suuri ja Gregorios Teologi antoivat nimen Filokalia.

Rakkaus kauneuteen — rakkaus viisauteen

On aiheellista kiinnittää huomiota nimivalintaan, sillä molemmissa historiallisissa yhteyksissään se on ollut aatteellisesti suuntaantava. Estetiikan kannalta on merkityksellistä, ettei rakkaus kauneuteen yhdisty 1700-luvun Filokaliassa esteettiseen vaan eettiseen kontemplatiiviseen filosofiaan, vaikka juuri samaan aikaan länsimaaisessa filosofiassa kauneuden kysymykset erotettiin omaksi filosofiseksi opikseen, estetiikaksi. (Tosin myös usealle esteetikolle ennen ja jälkeen Baumgartenin, Kantin ja muiden 1700-luvun nimien ovat kauneus ja esteettinen arvostelu alistuneet eettisille arvoille). Ensimmäinen Filokalia-niminen teos näyttää vieläkin suoranaistemmin ottaneen välimatkaa filosofisen ajattelumme traditioon, jonka juuret ovat antiikin pakanallisessa filosofiassa. On esitetty, että filokalia oli pyhien isien terminologinen irtisanoutuminen pakanallisesta viisauden rakkaudesta, filosofiasta. Antiikin ajattelussa esteettinen kauneuden ja taiteen kysymysten pohdinta kuului erottamattomasti filosofiaan. Irtisanoutuivatko pyhät isät samalla siis estetiikasta, kun he puhuivat kauneuden rakkauden puolesta?

Ilmeisen kiistanalaisista nimitulkinnoista riippumatta Bysantin tutkijat viittaavat joh-

donmukaisesti siihen, että kirkon isien suhtautuminen filosofiaan inhimillisen tiedon korkeimpana muotona oli kriittinen. Antiikin pakanallinen filosofia pyrittiin ymmärtämään uudessa kristillisessä hengessä. Teologia oli tiedon kuningatar ja filosofia korkeintaan sen palvelijatar, kuten myös latinankielinen keskiaika toi esiin. Teologia edusti Sisäistä tietoa, kun filosofia taas kuului ulkonaisen tiedon ja oppineisuuden piiriin. Palvelussuhde jo viittaa siihen, ettei uusi ajattelu täysin kumonnut eikä kieltänyt aiempaa, teologia filosofiaa, vaan asetti sen alisteisena käyttöönsä. Oli kyse hierarkkisesta jäsenyyksestä, joka ilmenee johdonmukaisena ortodoksisessa ajattelussa. Toisaalla on kauneus, toisaalla viisaus, ja kauneus ylittää viisauden ja pitää sen piirissään. Kattoihan sitä paitsi kreikankielinen adjektiivi kalós laajan semanttisen asteikon hienosta ja kiitettävästä hyvään ja tarkoituksenmukaiseen asti, kuten antiikin filosofiakin osoittaa. On toisaalta sisäinen noetoksen, mielen ja ymmärryksen maailma, jossa ihmisen pääsee Jumalan tuntemiseen ja syvempään tietoon luomakunnasta. Nous, mieli, saa tietonsa sisäisen kokemuksen, ei järjen päättelyjen kautta. Toisaalta on ulkoinen aisthetoksen maailma, aistien paljastama aineen todellisuus, jonka pohjalta filosofia voi oikeutetusti esittää päätelmiään. Olennaista on silti, ettei aistimellinen todellisuus sulje pois sisäistä enempää kuin päinvastoin. Ne jäsenytyvät toinen toisiinsa. Kristillisen käsityksen mukaan näin tapahtuu esimerkiksi ihmisessä itsessään ruumiineen ja sieluineen.

Kun pyhät isät kuvasivat rukousta tieteiden tieteeksi, he samastivat sen luonnollisesti teologiaan, tieteiden kuningattareen. Tärkeää on samalla huomata, millaisesta tieteellisyydestä oli kyse. Sillä tarkoitettiin sisäistä tietämystä. Teologia sanan ortodoksisessa merkityksessä ymmärretään Jumalan todellisuuden sisäiseksi kokemukseksi, ja sen kautta saaduksi tiedoksi Hänestä — ei siis tavanomaiseksi tieteellisteoreettiseksi tiedoksi. Vastaavasti teorialla on ymmärretty Bysantin hengellisessä perinnössä jumalallisten asioitten katselemista rukouksessa. Se on hengellistä tutkistelua tai mietiskelyä. Rukouksen itsestäänselvänä pyrkimyksenä on päästä yhteyteen Jumalan kanssa. On luonnollista ajatella sen liikkuvan ennen muuta noetoksen maailmassa, sisäisessä tuntemisessa, jolloin se edustaa teologiaa sanan alkuperäisessä merkityksessä. Filokaliassa ajatuksen kiteyttää selkeimmin 300-luvulla elänyt munkki Euagrios, jonka terminologia on ol-

lut suuntaa-antava myöhemmälle kreikkalaiselle ja syyrialaiselle kilvoituselämää käsittelevälle kirjallisuudelle. Omassa 153-kohtaisessa esityksessään rukouksesta hän toteaa muun muassa: ”Rukous on mielen puhetta Jumalalle. Jos mielesi ryöstäytyy valloilleen rukouksen aikana, et vielä rukoile munkin tavoin vaan kuin maallikko, joka kaunistaa ulkonaista majaansa. Tavoittelemme hyveitä opiaksemme ymmärtämään luomakunnan perussyitä (logoi). Niistä pääsemme tarkastelemaan itseään Logosta, joka on antanut luoduille niiden olemuksen. Hän ilmaisee itsensä meille yleensä rukouksellisessa tilassa. Joka rukoilee hengessä ja totuudessa, ei enää ammenna luoduista ylistystä Luojaalle vaan ylistää Häntä Hänen itsensä innoittamana. Jos olet teologi, rukoilet oikein; jos rukoilet oikein olet teologi.”

Ulkoisesta sisäiseen kauneuteen

Rukousylistys, joka ei ammenna enää luoduista ylistystä, on siirtynyt aisthetoksesta noetokseen, materiasta henkeen. Se kauneus, joka rukouksessa realisoituu ja jonka rukoilija kokee, ei myöskään ole aistienvaraista kauneutta eli sananmukaisesti esteettinen arvo (kreik. adj. aisthetikos = aisteja ja tunteita koskeva; nykyk. esteettinen). Rukouksessa ilmenevä kauneus on sisäistä, kuten Filokalian suomennosvalikoiman nimi Sisäinen kauneus painottaa. Filokalia olisi myös vapaasti suomennettavissa rakkaudeksi hengelliseen kauneuteen. — Näyttää jo siltä, ettei pyhien isien viitoittamalla rukouskäsitteellä olisikaan varsinaista esteettistä kantavuutta — etenkin, jos estetiikalla ymmärretään oppia aistimelliseen kauneudesta.

Hätäinen päätelmä ei kuitenkaan tee oikeutta enempää bysanttisortodoksiselle ajattelulle kuin länsimaiselle estetiikallekaan, jossa puhe kauneusaistista on hyvinkin saattanut perustua näkemykseen tavallisia aisteja sisäisemmästä sielunkyvystä. Todellisuuden kaksitahoisuushan ei ollut isille dikotominen vaan porrastettu. Luotujen ylistyksestä siirrytään Luojan ylistykseen, esitti Euagrios. Luoduilla on yhteys Luojaansa. On ulkonaisen majan kauneutta, joka ilmenee lähinnä maallikoitten rukousharjoituksissa ja josta munkit etenevät sisäisen rukoustilan kauneuteen. Porrastus muistuttaa tavallaan Platonin käsitystä ideaalisen kauneuden ja aistimellisen kauneuden suhteesta. Ihmisen aistit, tunteet, intohimot ja

nautinnot toteutuvat vain aistimaailmaan nähden. Sen kauneus on varjoa puhtaasta kauneuden ideasta, joka on abstrakti, määreetön ja väritönkin. Vastaavasti Filokalian isille rukouksen ylimpänä asteena on puhdas rukous, jota ei voi lähemmin kuvata. Se koetaan vain valaistumisena, vaipumisena jumallisten salaisuuksien ja Jumalan läsnäolon valon runsauteen. Valon vaikutus voi nostattaa taivaallisten kauneuksien katsojan silmiin kyyneltulvan, mutta muuten kokemus on sellainen, että ruumiin tarpeet unohtuvat.

Aistihavainto voi kuitenkin toimia johdatelijana Jumalan kauneuden sanoin kuvattomaan kokemukseen. Johannes Klimakos 600-luvulta rinnasti läheisesti aistienvärisen näkemisen ja rukouksessa toteutuvan kauneuden katselun. Ihminen ei voi opetella kumpaakaan; toinen on luonnollinen toiminto, toisella on oma mestarinsa, itse Jumala. Hän kuvaa myös havaintoesimerkinään miestä, joka sattui näkemään epätavallisen kauniin naisen, liikkuttui siitä voimakkaasti ja koki rakkauden suunnattoman yhteyden Jumalaansa. Johannes näki tässä viatonta puhautta jo ennen ylösnousemuksen sovitusta. Se mikä olisi voinut miehelle (munkille) tulla esteeksi Jumalan edessä muuttuikin hänelle voiton kruunuksi.

Toisaalta ei voi kieltää, että useat Filokalian isistä epäilevät aistikauneuden mahdollisuutta ylentää mieli sisäisen kauneuden näkemiseen. Palavan pensaan luostarin Hesykhioskelle naisellinen kauneus on ehdoton kiusausten tyysija. Niketas Stethatos (k. 1053 jälk.) toteaa puolestaan, että Jumalan rakkauden alku on näkyväisen maailman inhimillisten asiointien halveksuntaa. Diadokhos Fotikealaiselle taas Job on Raamatussa oikea esikuva pidättyväisyydestä aistihoukutuksiin. Ihmisen on tärkeintä luopua maailman ihannoisista ja asustaa vain sydämessään.

Askeesi

Pyhät isät esittivät käsityksensä kuitenkin oloissa ja yhteisöille, jotka tekevät heidän jyrkkyytensä historiallisesti ymmärrettäviksi. He edustivat itse askeettista kilvoittelutraditiota, joka ilmeni erakkoliikkeenä ja oli alkuna idän luostarilaitokselle aina 300-luvulta lähtien. Erämaaisien kilvoittelussa voidaan nähdä reaktio valtiollisten ja kirkollisten olojen kehitykselle silloisessa Rooman valtakunnassa, Bysantissa. Kristinuskon oli juuri saanut vi-

rallisesti tunnustetun aseman. Vainotusta lähköstä oli tullut poliittinen valtatekijä, jonka kannatus takasi erilaisia valtiollisia etuisuuksia. Kun kristillinen köyhyyden ja nöyryyden esikuva ei viihtynyt bysanttisessa hovielämapiiirissä, sen kannattajat vetäytyivät eroon yhteiskunnasta, kulttuurin alkavasta loistosta ja aineellisesta hyvinvoinnista, jota leimasi myös kehittyvä esteettinen hienostuneisuus. Vaatimattoman ”vastakulttuurin” ja virallisen hovikelpoisen kulttuurin kaksitahoisuus on tavattavissa mm. Bysantin ikoneissa. Toisaalta ikonien löytyminen myös erakkojen erämaayhteisöistä todistaa, ettei vetäytyminen maailmasta tehnyt isä piittaamattomiksi näkyvälle kauneudelle. Vielä selvemmin tämän osoittavat Pyhän Antoniuksen sanat. Perimätiedon mukaan tämä isä, jota pidetään koko luostarilaitoksen uranuurtajana ja erakkoliikkeen alullepanijana, totesi kerran seuraansa liittyneelle filosofille, että luonto oli hänen kirjansa, niin lukutaidoton kuin hän muuten olikin. Koko näkyvä luomakunta oli aina avoinna hänen edessään, kun hän vain halusi siitä lukea Jumalan sanoja. Toisaalta hän varoitti kaikkinaisesta luonnon sieltämisestä ja mieleen kohoavista aistinautinnon kuvista, mielikuvituksesta. Mielikuviutus, fantasia, oli ylipäänsä isien mukaan hengelliseen toimintaan sopimaton alkeellinen ja aistimellinen sieluntoiminto.

Länsimainen estetiikan tutkimus on jo löytänyt kristityistä askeeteista historiallisen alun villin ja karun luonnon kauneusarvojen tajua miselle. Kansainvälisesti tunnettu esteetikkomme Yrjö Hirn tutki vuosisadan alkupuolella erämaavaeltajia katolisen kirkon luostaritradiitiossa. Itäisten askeetikkojen tieltä tuntuisi löytyvän lukuisasti vastaavia ja varhaisempiakin dokumentteja kuten erilaiset pienet luonnonkuvat, joilla pyhät isät ovat Filokaliasa vertauskuvallisesti värittäneet sanontaansa. Bathos-luostarin Hesechios käyttää taitavasti meren vertausta: ”Kuten meri sisältää veden runsauden, niin käsittää henkinen raittius sielun pidättyväisyyden ja vaikenemisen. / -- / Mielikuvista vapautunut mieli synnyttää pyhiä ja salaisia, rikkaita ajatuksia, sellaisia kuin liikkumattomalla merenpinnalla leikkivät kalat ja delfiinit, jotka hyppivät ilosta. Meren pintaa liikuttaa kevyt tuuli, sielun pintaa taas Pyhä Henki.” Kuva piirtyy esiin kuin antiikin seinämaalaus. Kaikkiaan yhtä pitkälleviedyt luonnonkuvat jäävät isien kilvoittelusanoissa vähäisiksi.

Taiteiden taide

Tämän tapainen suorastaan maalauksellinen kuvallisuus yhtyneenä tietoon, että erämaan luostarit vaalivat omaa, vaatimatonta ikoni-traditiotaan, antavat taustaa isien rukouskäsit-tyksen toiselle esteettiselle kiinnekohdalle kauneuden kysymyksen rinnalla, nimittäin sanonnalle, että rukous on taiteiden taidetta. Taide ei ollut erämaassakaan tuntematonta. On silti pohdittava, mistä taiteesta isät varsinaisesti puhuivat rukouksen vertauskohtana. Sana taidehan esiintyy meillä nykyään toises- sa merkityksessä kuin antiikissa tai keskiajal- la. Latinankielinen kantasana *ars* viittaa tai- toon, tekotavan taitavuuteen. Kreikankieli- nen *vastine* *tekhne* viittaa teknisyyteen. Antii- kissa eritoten kuvataiteita arvostettiin teknisen saavutusten mittapuun, ja vielä keskiajalla ne luettiin kuuluviksi mekaanisiin taitoihin. Siitäkin huolimatta että kuvasta oli tullut By- santissa ikonikultin myötä suuresti arvostettu asia, kuvantekijöillä oli lähinnä käsityöläisten sosiaalinen asema. He olivat nimeltä tunte- mattomia tekijöitä, joitten teoksia ei arvioitu yksilöllisinä luomuksina, vaan useitten eri syitten sitomina ja määrääminä toteutuksina. Formaalinen syy, maalauksen kuvaama pro- totyyppi, oli sen orgaanista syytä eli aikaan- saavaa tekijää tärkeämpi. Myös toinen syy, työn tilaaja ja rahoittaja asettui tekijän edelle.

On asiallista olettaa, että ajankohdan yleinen taidekäsitteys kuvastuu pyhien isien rukouskäsitteyksessä. Puhe rukouksen taiteesta viittaa rukouksen taitoon ja tapoihin. Suo- ritustavan, tekniikan, korostus käy esimerkili- sesti ilmi muun muassa Gregorios Siinailai- sen ohjeista 1200-1300 -luvulta. Kysymyk- seen, kuinka pitää rukoilla, hän vastaa seu- raavasti: ”Varhaisella aamuhetkellä kylvä sie- menesi, se on rukoile, äläkä anna kättesi vai- pua illalla, se on älä keskeytä alituista rukous- tasi. Muuten voit joutua vaaraan, että laimin- lyöt rukouksen kuulluksi tulemisen hetken. Asetu aamulla istumaan matalalle jakkaralle puoliksi kumartuneeseen asentoon. Tässä asennossa anna hengityksesi virrata ikäänkuin sydämeen ja pidätä sitä siellä. Pysyessäsi vai- valloisesti kumartuneena huolimatta rinnassa, olkapäissä ja niskassa tuntuvista kivuista vai- kuta lakkaamatta mieleesi huutamalla Herra Jeesus Kristus, armahda minua.” Myös Nike- foros Erakko 13. vuosisadalta korostaa hen- gitystä tienä sydämeen ja sen hallintaa kor- vaamattomana oppina taivasten valtakunnas-

ta, joka on sisäisesti meissä. Teknisestä opas- tuksesta huolimatta ei kukaan isistä kuiten- kaan jätä rukouksen lopullista saavutusta, Jumalan kohtaamista, inhimillisen suoritus- kyvyn varaan. Nikeforos toteaa: ”Mutta el- let, rakas veli, huolimatta kaikesta vaivasta voi päästä sydämesi syvyyksiin, niin tee mitä sanon, ja Jumalan avulla saavutat tavoitteesi.” Ihmisen suoritukseksi jää hellittämätön pitäytyminen rukouksessa, jossa Jumala itse pitää etsivästä ja anovasta lapsestaan huolen.

Rukouksen taito

Jos sanonta taiteiden taide ymmärretään tai- tojen taidon merkityksessä, se viittaa ensinnä- kin rukoukseen inhimillisistä toiminnoista tärkeimpänä, joka saa itse Jumalalta pyhityk- sensä. Se on toiseksi kilvoittelua ja harjoitusta vaativa asia kuten luostarielämä, jota eräät isät myös kutsuvat taiteiden taiteeksi. Samoin kilvoittelu pahoja ajatuksia vastaan on taitei- den taidetta. Kolmanneksi rukous on taitojen taito siinä, että se etenee omissa vaiheissaan aina tärkeimpiin hengen toimintoihin asti. Isät esittelevät rukouksen eri muotoja ja tapo- ja hieman eri jaotteluun, mutta pääpiirteissään ne jäsensivät kolme rukouksen tapaa ja ta- soa: 1. suullisen eli ruumiillisen rukouksen, 2. mielen rukouksen ja 3. sydämen rukouksen. Venäläisen erakkopiispa Feofanin selvitys ru- kousasteista on peräisin 1800-luvulta, mutta toistaa isien alkuperäisiä ajatuksia: ”Sinun ei tule rukoilla vain sanoilla vaan myös mielellä, eikä vain mielellä vaan myös sydämellä niin, että mieli ymmärtää ja näkee selvästi sen, mitä sanoissa on sanottu ja sydän tuntee, mitä mieli ajattelee. / -- / Täydelliseksi rukous tu- lee vain, kun sanan ja ajatuksen rukous yhtyy tunteen rukoukseen.”

Rukoussanojen ääneenlausutusta toistami- sesta, joka on rukoustaidon mekaanisin ja teknisin osa, edetään mielen sisäiseen toimin- taan, aistien alueelta noetoksen alueelle, jossa ymmärrys huipentuu sisäisessä valaistumis- sa. Lopullisessa muodossa, sydämen rukouk- sessa, yhtyvät kaikenkattavasti eri puolet, on- han sydän sekä fyysinen elin että ihmisen ole- musydin, sisäinen ihminen, josta Raamattu puhuu. Rukous laskeutuu hengityksen varas- sa sydämeen samalla kun sisäinen ihminen kirkastuu taivaallisesta valosta. Sydämen ru- kous on yläpuolella sanojen ja ymmärryksen lopulta siinä, että sydän valaistuu puhtaaksi. Iisak Niniveläinen 600-luvulta sanoo: ”Ei ole

mitään rukousastetta, joka olisi puhdasta rukousta korkeampi. Kuka on ylittänyt tämän rajan, ylevöityy ja rukous lakkaa. Se on näkemistä. Henki ei rukoile enää, vaan se näkee.”

Rakkaus

Pyrkimys puhtaaseen rukoukseen tunnetaan myös muissa kirkkokunnissa ja uskonnoissa mystisen kilvoittelun tavoitteena. Eräät katoliset tutkijat (Bremond, Maritain) ovat huomanneet, miten lähelle se tulee runollis-esteettistä elämystä. Suomenruotsalainen esteetikko Hans Ruin valaisee ajatusta psykologiselta kannalta laajassa tutkimuksessaan Poesiens mystik (1935). Näköalaa voi laajentaa ortodoksisen rukouskäsitteen suuntaan. Rukous puhtaana rukouksena on pyhien isienkin mukaan taiteiden taidetta, absoluuttista, puhdasta taidetta siinä, että se tavoittaa itse absoluuttista kauneutta. Kristityille isille puhdas kauneus on itse Jumala. Hän on sen tunteen lähde sekä kohde, joka sydämen puhtaassa tilassa valtaa mielen. Jumala on sekä kauneus että rakkaus.

Rakkaus huipentaa ortodoksisen rukouskäsitteen ja -kilvoittelun kuten se huipentaa Ruinin esteettisen teoriansakin. Yhteydessä absoluuttiseen kauneuteen rakkaus on jo Platonin filosofiastakin tuttu prinssiippi. Symposiumissa Diotima esittelee aihetta Sokrateelle tavalla, joka vastaa läheisesti isien ajattelua: ”Se näet, jota on tähän saakka ohjattu tietoon rakkaudesta ja joka on katsellut kauneuden eri muotoja järjestyksessä ja oikealla tavalla, saa rakkauden täydellistä tuntemista lähestyessään äkkiä havaita jotakin olemukseltaan ihmeen kaunista, juuri sen / - - /, johon edelliset ponnistukset tähtäsivät. Mitä siis / - - / ajattelisimme, jos joku saisi nähdä itse kauneuden kirkkaana, puhtaana, sekoittamattomana, ei ihmisen lihan ja värien ja monenlaisen muun katoavan turhuuden himmentämänä, vaan voisi nähdä jumalallisen kauneuden sen omassa, ainoalaatuudessa muodossa?” Kysymykseen on Filokalian isillä vastaus olemassa. Lainaan ajatuksen Autuaalta Diadokhokselta: ”Joka sydämessään tietoisesti rakastaa Jumalaa, hänet Jumala tuntee. Sillä sikäli kuin joku alkaa tietoisesti rakastaa Jumalaa, sikäli hän pääsee Jumalan rakkaudesta osalliseksi. Siitä alkaen hän ei kiihkeässä rakkaudessaan lakkaa kurkottautumasta kohti tiedon valkeutta, ennen kuin on kuluttanut jopa luittensakin voiman eikä

ole enää tietoinen itsestään vaan rakkaus Jumalaan on muuttanut hänet täysin. Hän sekä on tässä elämässä että ei ole.”

Rakkauden muutosihme on rukouksen sisäistä kauneutta, valaistumista, joka perimätiedon mukaan on heijastunut useitten rukouskilvoittelijoitten olemuksesta näkyvällä tavalla heidän ympäristöönsä. Henki ja aine eivät ole toisilleen vieraita, vaan niillä on ylempi yhteys ja sovitut Jumalassa, Jumalan tuntemisessa, rukouksen taiteessa, jossa itse Jumalan rakkaus läpivalaisee aineellisen todellisuuden. Sisäinen kauneus paljastuu ulkonaisena kauneutena.

Ikoni ja rukous

Kun rukous ymmärretään taiteiden taiteena, kysymys ikonin ja rukouksen keskinäisestä suhteesta on luonnollinen. Olihan ikoni Byssantin kulttuurissa merkittävä taidollinen ilmiö, taidetta sanan nykymerkityksessä. Ortodoksisessa hengenelämässä sekä rukous että ikoni kuuluvat samaan yhteyteen, jumalanpalvelukseen. Ei ole kysymys vain siitä kosketuskohdasta, että ikonien edessä rukoillaan. Ikoni ymmärretään perinteisesti samassa mielessä kuin rukouskin. Se on metropoliitta Anthonyn sanoin ”todellisen läsnäolon polttopiste”. Erakkopiispa Feofan on puolestaan kuvannut sydämen rukousta seisomiseksi Jumalan edessä ”yksinkertaisesti eläen Hänen läsnäolossaan”.

On kuitenkin ajateltavissa, että ikoni ja rukoileva ihminen verhoutuivat toisiinsa vieläkin suoremmin kuin ihmisen harjoittama toiminta, itse rukoileminen. Ikonihan on luonteeltaan kuvallinen. Se on näkymättömän läsnäolon näkyvä, aistein tavoitettava merkki. Ikoni on Jumalan kuva kuten ihminen aistimellisuudessaan on luotu Jumalan kuvaksi. Pyhä Henki pyhittää ortodoksisen uskon mukaan ikonin olemaan enemmän kuin pelkkä maalaus; vastaavasti rukoilija kokee Pyhän Hengen osallisuudessa muutosihmeen, valaistumisen. Kuitenkin ikonissa jää aina havaittavaksi aineellinen, aistehinvetoava kauneus, kullan kimallus, värien hehku ja sulokkaat muodot. Puhtaassa rukouksessa niillä ei ole enää sijaa. Puhdas rukous on kuvaton, välitön läsnäolon elämys, jossa ei nähdä eikä kuvitella Jumalan eikä Pyhien hahmoja. Niinpä hengellisessä elämässä ikonien ”ikkuna tai-vaaseen” saa valmistaa tietä, mutta lopulta antaa etusijan rukoukselle ilman kuvakatsel-

lua. Rukous on taiteiden taidetta suhteessa ikoniinkin. Pyhä Johannes Krysostomos kehottaa rukoilijaa ikonin edessä sulkemaan silmänsä, ettei rukoilija kokisi sitä havaintoesineenä. Kuvallinen ikoni on kutsu kuvattomaan rukoukseen. Taide, esteettinen kauneus on aina palvelijatar teologialle, joka on taiteiden taidetta, tieteiden tiedettä ja ennen muuta rukousta, kuten Bysantin isät rukousohjeissaan esittävät.

”Theorian” kauneus

Ortodoksisessa rukouskäsitelyssä säilynyt bysanttinen ajattelutapa on esteettisine näköaloineen koskettanut historiallisesti monessa kohdin länsimaista estetiikkaa, kauneuden ja taiteen filosofiaa. Näin voi todeta yleisesti romantiikan esteettisestä filosofiasta kuten muistakin filosofian virtauksista, joissa platoninen ja uusplatoninen ajattelu ovat olleet suuntaajina. Esimerkkinä viittaa vain Schellingin transsendentaaliseen idealismiin, joka määritteli taiteen rajattomuudeksi rajallisessa muodossa, mikä on kauneutta. Erityisen kiinnostaviksi osoittautuvat kuitenkin kaksi englantilaista ajattelijaa, joiden uskonnollisesti virittynyt estetiikka on saattanut herättää väärinkäsityksiä. Tulkinnan yhtenä avaimena toimii kummassakin yhteydessä bysanttinen ajattelutapa. Ensimmäinen on Shaftesburyn 3. jaarli (1671-1731), toinen John Ruskin (1819-1900), taidekasvatuksen uranuurtaja, sosiaalinen uudistaja ja julistava taidekriitikko.

Shaftesburyn kauneuskäsitys muotoutuu toteamukseksi, joka vastaa läheisesti pyhien isien ajatuksia: ”Ei mikään ole niin jumalallista kuin kauneus, jonka ihminen näkee jouhuessaan yhteyteen oman jumalallisen puolensa kanssa. Hänen ei ole katseltava ulkonaisia muotoja ja komeutta, vaan elämän lähde, joka on kaiken takana.” Jumalallinen puoli herättää ihmisessä toimintaan kauneuden aistin, joka saa hänet näkemään kauneutta. Ruskinin käsitystä kauneudesta jäsentävät suoraan kreikkalaiset, Bysantin isille tutut termit. Ruskin erottaa toisistaan kaksi kauneuden ulottuvuutta taiteessa, Aesthesiksen ja Theorian kauneuden. Jälkimmäinen on ymmärrettävissä Bysantin teorian merkityksessä. Se edustaa nimittäin Ruskinille sisäistä kauneuden ulottuvuutta, jolla kauneus tajutaan — ei vain aistita — Jumalan lahjana ja kontemplatiivisessa tilassa. Se on bysanttisessa

mielessä nousin toimintaa, mielen kauneutta, välitöntä Jumalan ymmärtämistä. Ruskin ymmärsi taiteen tehtäväksi välittää molempia kauneuksia, mutta on taidetta joka jää pelkän aistikauneuden tasolle. Suuri taide tavoittaa Theorian kauneutta. Samalla se täyttää tehtävän avartaen ihmisen tietoisuutta jumalallisuudesta, joka on äärimmäinen kaikkiallinen kauneus.

On saatettu ihmetellä, että taidekasvatuksen puolestapuhuja kääntyi lopulta taidetta vastaan, kun hän totesi taiteelle osoitetun harastuksen ja ihailun olevan ajan ja tunteitten haaskausta. Sanojen takana seisoi kuitenkin kristillisen sosiaalisen eetoksen tartuttama ihminen, joka korosti hyviä tekoja ja tunteen osoittamista eläville ihmisille kuolleitten esi-neitten sijasta. Näkemys ei ole esteettisesti enempää paradoksaalinen kuin bysanttis-ortodoksinen kuvakäsityskään. (Myös Ruskinilla oli kuvataide ennen muuta mielessään). Hänelle oli Theorian kauneuden kannalta selvää, että kauneinkin taiteen muoto käy tarpeettomaksi, kun itse Elämä, totuus, rakkaus, kauneus, pääsee välittömästi koskettamaan ihmistä.

Kirjallisuutta:

Arseniev, Nicholas 1979, *Mysticism & The Eastern Church*, transl. by Arthur Chambers, New York.

The Art of Prayer, an orthodox anthology compiled by Igumen Chariton of Valamo, transl. by E. Kadloubovsky and E.M. Palmer. London 1966.

Colliander, Tito 1973, *Kristityn tie*, suom. Paula Kononen. Pieksämäki.

Filokalia I, Kokoelma pyhien kilvoittelijaisien kirjoituksia. Koonneet pyhät Makarios Notaras ja Nikodeemos Athosvuorelainen. Suom. Sisar Kristoduli (Lampi). Pieksämäki.

Hirn, Yrjö 1924, *Erakoita ja vaeltajia*, suom. Ilmari Ahma. Helsinki.

Hunger, Herbert 1965, *Der christliche Geist der Byzantinischen Kultur*. Graz.

Nathew, Gervase 1963, *Byzantine Aesthetics*. London. Pyhittäjä Serafim Sarovilainen, suom. Sirkka Maria Markkanen. Pieksämäki 1973.

Runciman, Steven 1970, *The Last Byzantine Renaissance*. Cambridge.

Schemann, Alexander 1963, *The Historical Road of Eastern Orthodoxy*, transl. by Lydia W. Kesich. New York.

Sisäinen kauneus, rukousta koskevia poimintoja FILOKALIASTA. Suom. Irinja Nikkanen. Joensuu 1965.

Surozin Metropoliitta Anthony 1979, *Elävä rukous*, suom. Maija-Leena Lindqvist ja Anna-Leena Lampi. Pieksämäki.

Vaeltajan kertomukset, Keuruu 1977.

Kari E. Turunen:

Mitä on aikuisten kasvattaminen?

II osa

Kokemuksen ulottuvuudet

Edellisten johdatteleviksi tarkoitettujen pohdintojen jälkeen, on syytä mennä syventävään jaksoon. Yritän tässä luoda uusia ajatuksia ihmisen olemuksesta, nimenomaan sen kokemuksellisista ulottuvuuksista. Seuraavilla ideoilla ei ehkä näytä olevan suoraan sovellutusarvoa aikuiskasvatuksessa, mutta käsityksemme syventäjänä ihmisestä niillä toivottavasti on jotain merkitystä.

Ihmisen elämä ei ole tasaisesti jatkuvaa, vaan se toteutuu monenlaisissa ristikkäisissä aaltoliikkeissä. Tiedämme, että jos tänään on kelju olla, niin jonkin ajan päästä olemme taas erittäin tyytyväisiä, jolloin emme usko, että taas kerran tulee vaikeita aikoja. Ihmisen sielunelämä on paradoksaalista, polaarista, jännitteistä. Tarkastelen erityisesti kolmea polariteettia ihmisen sielunelämässä. Nämä polariteetit sijoittuvat ajattelun, tunteen ja tahdon alueelle.

Kun sanotaan, että ihminen on tunteva, tahtova ja ajatteleva olento, kuulostaa se varsin triviaalilta. Kuitenkin ymmärryksemme voi likimain rajattomasti syventyä näiden sielunlaatuojen ymmärtämisessä. Seuraavassa esitettävät ajatukset saattaisivat edellyttää johdattelua tunteen, tahdon ja ajattelun olemukseen, mutta en voi sitä tässä tehdä, vaan viitataan erääseen laajahkoon tutkimukseeni: ”Ihmisen hahmo”, Jyväskylän yliopiston Filosofian laitoksen julkaisuja 15/1981.

Tarkastelen ensin ajattelun alueella vallitsevaa polariteettia. Vaikka puhutaankin ”ajattelun nopeudesta” on ajattelussa sekin puoli, että se on jähmeää, hitaasti kypsyvää. Jähmeydessään ajattelu kantaa elämää ja orientoi meitä maailmaan. Itse asiassa ajattelusta johtuen maailmamme pysyy koossa ja hallittavana. Tästä voimmekin päätyä ajattelun alueella vaikuttavaan ”kiusaukseen”.

Ajattelun alueella nimittäin toteutuu valta alkukuvassaan. Jos tarkastelemme ajattelua, huomaamme sen sisäisenä lainalaisuutena olevan pyrkimys ehjiin, johdonmukaisiin, aukottomiin kokonaisuuksiin. Tämä toteutuu suureksi osaksi aivan itsestään. Ajattelussa on myös erikoista ”täydellisyttä”. Mahtavassa abstraktiovoimassaan käsite voi sisältää (ajattellaan vaikka ”tuolin” käsitettä) kaikki menneet, nykyiset ja tulevat esineet ja asiat. Ihmisen minuuksa saattaa samaistua omiin ajatuksiinsa ja ajautua ajattelun ”täydellisuuden” kokemuksen hurmaan. Näin käy tietysti helpoimmin ”ajatustyöläiselle”, joka viljelee pelkkää ajattelua.

Ajattelun luonnollisen eheyden ja täydellisuuden pyrkimyksen ohella vaikuttaa mielestäni ajattelun alueella elävä pyrkimys valtaan. Esim. filosofi Nietzsche on filosofiassaan ilmaissut sekä persoonassaan ilmentänyt tätä pyrkimystä ”tahtoa valtaan”. Ihmisen minuutta hyväksi käyttäen ajattelu pyrkii laajentamaan minuuttamme itsemme ulkopuolelle. Me usein mielellämme haluaisimme, että meidän ajatuksemme tulisivat yleiseksi laiksi. Haluaisimme astua ajatuksimme muidenkin tietoisuuteen ja toivoisimme juuri omien ajatustemme tekemän pesän toistenkin tietoisuuteen. Tässä minusta on valta alkukuvassaan. Jokainen meistä itse asiassa eri elämäntilanteissa ilmaisee tätä pyrkimystä, mutta joidenkin ihmisten persoonan saattaa olla täydelleen läpäissyt omiin käsityksiin uppoaminen, niiden oikeassapitäminen ja kaiken muun torjuminen.

Vallan kuviot ovat rikkaat yksityiskohdis-

ta. Emme voi lähteä hakemaan niistä kovin-kaan monia esimerkkejä. Todettakoon, että väkivalta on yleensä vain seurausta siitä, ettei omaa ajatusta saada läpi toisten tajuntoihin.

Eräs yksilöpsykologinen tosiasia voi kuitenkin olla tässä mielessä mielenkiintoinen. Eräs ajatuksen vallan muoto toteutuu mielestäni siinä, kun ihminen kohottaa omat persoonalliset piirteet tai heikkoudet jonkinlaiseksi yleiseksi standardiksi tai ideaaliksi. Oma tapamme kokea ja ajatella, jopa omat heikkouktemme me helposti idealisoimme. Psykoanalyysissä puhutaan egoideaalista, joka toimii kaikissa ihmisissä. Psykkisesti sairailta ihmisillä egoideaali voi toimia parantumista ehkäisevänä, koska ihminen saattaa idealisoida omat omituisuutensa minän ympärille kiinteäksi muodosteeksi, josta ei millään voi luopua. Tämä on esimerkki vallasta, jolla pyrimme hallitsemaan itseämme, mutta jonka mielellämme kohdistamme myös muihin arvioidessamme heitä. Kaikissa meissä toteutuu egoideaalin valtapyrkimys jossain määrin. Se havainnollistaa mielestäni hyvin ajattelun piiriin valtapyrkimystä, vaikka valta toteutuukin yleensä äärimmäisen tiedostamattomasti. Ollessamme vallan kourissa emme sitä juuri tiedosta. Valtaan liittyy myös myönteisiä aspek-teja, koska ajattelun sisäinen valtapyrkimys auttaa meitä myös myönteisessä mielessä hallitsemaan todellisuutta.

Mutta vallalla on myös vastavoimansa ihmisen olemuksessa. Valta ei aina pääse riehumaan täydellä voimallaan. Ihmisessä on vallan vastavoima, joka joskus näyttäytyy, mutta suurimman osan ajasta piileksii näkymättömissä. Tämä voima on *häpeä*. Häpeä on sikäli paradoksaalinen aihe ihmisen sielunelä-mässä, että se toisaalta on ehkä tärkein ajattelun yleinen taustamotiivi, mutta samalla se on voima, joka hajottaa ajattelua kenttänä. Vaikka häpeän motivationaalista merkitystä ajattelun taustalla on vaikea aluksi selvästi nähdä, mielestäni syvyyspsykologinen tarkastelu paljastaa sen kokonaisvaltaisen merkityksen. Tietysti arkielämän tilanteista voimme löytää yksinkertaisia esimerkkejä asiasta. Kun liikenteessä töppäilemme, keksimme yleensä selityksen valtavan nopeasti häpeän käynnistämänä. Totuuteen pyrkiessämme häpeä saattaa olla tärkeä motiivi, koska häpeämme valhetta, mutta häpeä saattaa pakottaa meidät myös valheeseen, jolloin minuuteen kietoutunut valtapyrkimys (hallitsemispyrkimys) on voitolla. Yritämme ajattelun avulla tällöin kohottaa itseämme.

Ajattelu pyrkii eheyteen, valmiuteen ja täydellisyyteen. Onneksi ajatukset kuitenkin myös väljähtyvät. Niillä ei ole ikuista arvoa, vaan häpeä pakottaa kiiruhtamaan uusiin ajatuksiin. Näin ei pääse syntymään pysähtynyttä valtaa. Häpeä tavallaan murtaa ajatuksiamme, saattaa ne liikkeeseen.

Häpeä ja valta muodostavat polaariset vastavoimat, joiden välillä sielumme liikkuu. Jos sielunelämä heilahtaa pysyvästi häpeän puolelle, syntyy erilaisia psyykkisten sairauksien muotoja riippuen muusta sielunelämän rakenteesta. Jos heilahdamme pysyvästi vallan puoleen meistä tulee psykopaatteja, tai vähintään itsetietoisesti käyttäytyviä öykkäreitä, häpeämättömiä.

Terve sielunelämä heilahtelee mielestäni näiden kahden polariteetin välillä, tasapainoilee tässä jännitteessä. Itse asiassa ihminen on determinoitu elämässään hakemaan tasapainoa vallan ja häpeän jännitteessä. Tässä voidaan nähdä eräs hyvin laaja motiivi ihmisen elämässä, joka on saattelemassa hänen askareitaan. Siinä on myöskin luultavasti hyvin yleinen taustamotiivi myös aikuisopiskelulle. Häpeän puute merkitsee uudistumattomuutta ajatuksissa ja vallan puute merkitsee kyvyttömyyttä jäsentää kokemuksiaan. Ei ole mielestäni suinkaan selvää, onko edes jatkuva tasapainotila näiden kahden voiman välillä suotavaa, sillä ainainen tyytyväisyys voi olla merkki sisäisten jännitteiden heikkoudesta. Mitä vahvempia jännitteitä minuutemme on valmis sietämään, sitä paremmat mahdollisuudet meillä on pyrkimyksissämme. Olkoon meille mahdollista kokea niin suurta häpeää kuin vain minuutemme on valmis kestämään, se mahdollistaa toisaalta ajatuksellisen luovuuden ja syvimmiltään rehellisyydenkin, vaikka häpeäkin on aina kaksiteräinen miekka tässä suhteessa. Olkoon meissä myös valtapyrkimyksiä, kun vain häpeä toimii ja murskaa meidät aika ajoittain maan pinnalle. Ehkä me emme useinkaan tiedosta näiden voimien vaikutusta sielussamme, mutta tiedostettuina meidän on annettava niille arvoa, koska ne ovat sielunelämän käyttöenergiaa. On selvää, että sekä häpeä että valta voivat synnyttää patologisiakin muotoja.

Jos siirrymme tarkastelemaan *tunteen* alueella vaikuttavaa polariteettia, löydämme tuttuja muodosteita. Todettakoon kuitenkin aluksi, että tunne on se laatu sielunelämässämme, jolla olemme ylipäättään suhteessa maailmaan. Tunteet ovat itse asiassa ehkä kaikista ratkaisevin kokemuksen alue, elämän

perustaso, jonka puuttuminen merkitsisi sitä, että elämä ei "tuntuisi" miltei. Nyt se kuitenkin aina tuntuu joltakin ja elämän varsinaiset vaikeudet ovatkin yleensä tunnevaikeuksia. Vaikeudet ovat kipeitä tunteja.

Tunteen alueen "yleiskiusaus" on tietty sisäänlämpiävyys. Voimme nimittää sitä *itsevoiteluksi* (tai tunteen voiteluksi). "Kuka sen kissan hännän nostaa ellei kissa itse." On peräti inhimillistä tarkastella elämää vain omista tunnoistaan käsin ja pyrkiä siihen, että elämä tyydyttäisi minun tuntojani. Elämän pitäisi olla vain minua varten. Tyypillisiä tällaiset tunnot ovat varsinkin nuoruudessa. Tämä kaikki on vielä varsin viatonta. Mutta "itsensäpyhittäminen", "itsensäkorottaminen" voi saada myös suuret mittasuhteet. Ajattelun yhteydessä puhuimme egoideaalista. Siinä toimii usein pyrkimys oman kokemuksen pyhittämiseen. Jos vallan leimallinen pyrkimys on laajentaa minuutta itsensä ulkopuolelle, on itsevoitelun pyrkimys sisäänpäin, itsensäkorottaminen. Minuus tulee mahtailun välikappaleeksi. Lapsuuden ympäristössäni oli sanonta, jota viljeltiin paljon, nimittäin: "Nyt se näyttää mahtiansa!" Itsevoitelu on siis varsin tunnettu psykologinen tosiasia, mutta on muistettava, että se saa loputtomasti sekä sisällöltään että voimaltaan erilaisia ilmentymiä. Silä on varmasti myönteisiä tehtäviä minuuden koossapysymiseksi ja puolustautuessamme todellisia tai kuviteltuja ympäristön uhkia vastaan. Olemme itse asiassa traagisesti sidoksissa minuuteemme, vaikka haluaisimmekin vapautua "tuosta pimeästä despootista" kuten Snellman on asian ilmaissut.

Tunteen voitelu on sekin kovin kaksiteräistä. Toisaalta se ylläpitää minuuttamme, mutta samalla sillä on pyrkimys myös ryöstäytyä itsensäkorottamiseen. Jälkimmäinen voi tietysti saada suorastaan patologisia muotoja, joita on nimitetty narsismiksi. Ihminen on vain siten paradoksaalinen olento, että hyvä ja paha toteutuvat hänessä aina samanaikaisesti niin, että on vaikea tietää, mikä olisi puhdasta minuuden vahvistamista. Äärimmäistä itsevoitelua esiintyy esimerkiksi erilaisissa uskonnollisissa liikkeissä, missä joku voi asettaa itsensä toisten kohtalojen ratkaisijaksi, pelastajaksi, parantajaksi tai tietäjäksi. Itsevoitelu ja valta liittoutuvat mielellään eivätkä kärsi loukkauksia. Tällöin ihmisen ydin, minuus on jo lähes hautautunut näkymättömiin.

Onneksi meillä on kuitenkin tälläkin alueella vastavoima, joka ikäänkuin auttaa meitä it-

sensäpyhittämisen kiusauksessa. Tämä vastavoima on *ahdistus*. Nimenomaan ahdistus (tuska) auttaa meitä raskaalla tavalla karsimaan itsestämme minuuutta kohottavia voimia. Ahdistuksen ja itsevoitelun luonnollinen rytminen vaihtelu on osa elämää. Suuri osa siitä voi tapahtua varsin tiedostamattomastikin lähettäen vain epämääräisiä tunteja arjen työn keskelle. Turhamaisuus ja voimattomuus vaihtelevat elämässämme.

Ahdistuksella on siis itse asiassa myönteinen tehtävä elämässämme, kuten monet runoilijat ja filosofit ovat aavistaneetkin kohottaessaan ahdistuksen ihmisen elämän tärkeäksi tuntomerkeksi. Ovatpa jotkut suorastaan mässälleekin ahdistuksella ja pitäneet sitä todellisen henkisen kehittyneisyyden merkinä. Tämä osoittaa, kuinka taitavasti minuutemme voi kohottaa heikkoudenkin ideaaliksi. Myönteistä ahdistuksessa on joka tapauksessa se, että aika ajoin se murskaa vääränlaisen minän pöhöttymisen. Itse asiassa voisi melkein toivoa, että kohdatkoon minuuttamme niin suuri ahdistus kuin vain kykenemme kestämään, koska sillä on suuri merkitys minuutemme juurtuessa maailmaan. Ahdistus aatelo ihmistä.

Itsevoitelu ja ahdistus voivat tietysti saada patologisia muotojakin. Jos sielunelämän luontainen rytmisyys ei toimi, voi jompi kumpi polariteetin jännite jäädä pysyväksi tilaksi ja silloin tasapaino on menetetty. Normaalisessa elämässä on kuitenkin lupa toivoa, että ahdistuksen jälkeen koittaa valoisampia päiviä ja valoisten päivien jälkeen tulee luultavasti sisäisen jähmeyden hetkiä. On väärin pitää ahdistusta jonkinlaisena sairautena; pikemminkin se on väline syventää asioiden ymmärrystä.

Ahdistus estää itse asiassa tunteiden kohutuuttoman vakioitumisen. Eräs inhimillisen tylsistymisen muotohan on tyytyminen alkeellisiin, raakoihin tai valikoimaltaan supeisiin tunteisiin. Toisaalta ahdistuksen pakoileminen voi juuri merkitä tunteiden skaalan supistamista. Monestihan vaistoamme, että karkeasti itsessään elävän ihmisen sielun pinnan alla on helposti räjähtävä ahdistus, jota on yritetty torjua. Jos ahdistus ryöstäytyy minuuden käsistä, se myös valuu helposti depressioksi. Minuudelta toivoisi voimaa, josta Eino Leino on runoillut ”tuskassa tulta iskevi vaan”. Tällöin tuska ei vie minuutta kuitenkaan mukanaan, vaan minuus kestää sen. Tässä yhteydessä on syytä myös todeta, että vihallakin (aggressiolla) voi olla sielunsisäise-

nä ilmiönä myönteinenkin, tietoisuutta kirjastava merkitys.

Kolmas polariteetti toimii *tahdon* alueella. Todettakoon aluksi, että tahtominen ja tekeminen on hyvin tärkeä ihmisen olemusta tasapainottava piirre sinänsä. Tekemisessä ihmisen minuus kokoontuu itsensä ulkopuolella. Tekeminen on sitä, että tekee ja katsoo, taas tekee ja taas katsoo. Näin ihmisen huomio suuntautuu itsensä ulkopuolelle. Se on eräissä mielessä ongelmattomin tila ihmisessä. Ongelmia yleensäkin syntyykin, kun ei tiedä mitä tekisi. Kun ei ole mitä tekisi, niin silloin ihminen katsoo sisimpäänsä ja silloin näkyy yleensä pimeää. Ihmisen pitäisi siis jo varhain koulukasvatuksen myötä löytää tämä tasapainottava elementti olemukseensa.

Tahdon alue ei kuitenkaan ole täysin ongelmaton. Tahdon alueen ongelmia on *hukkuminen maailmaan*, ”touhottaminen” (tahdon tyhjiys). Ihmisen tahdolla on tavallaan olemassa se kiusaus, että sille muodostuu liian selviä tahdon uria, joita sitten tällaamme päivittäin. Päivittäistä tällaamista on tietysti monenlaista, mutta äärimmäinen muoto on eräänlainen minuutensa täydellinen unohtaminen, joka sekään ei ole aivan terve tila. Tällöin tapahtuu minuuden tyhjentyminen, joka on vieläkin pahempaa kuin valta tai itsensävoitelu. Minuuden tyhjentyminen on salakavalaa, koska se ei tunnu miltaään. Paradoksaalisesti ihminen näyttää hallitsevan elämän hyvin, mutta tosiasiallisesti on menettänyt siitä otteen. Tämä heijastuu usein silloin, kun edellytettäisiin muuntumista muuttuvissa tilanteissa: silloin harataan muutosta vastaan kynsin hampain, tai sitten ollaan pakotettuja vetäytymään. Lienee syytä korostaa, että itsensä unohtaminen on myönteistä, mutta minuutensa kadottaminen on kielteistä. Minuus heikkenee itsen kustannuksella silloin, kun elämä sisältää vain itsestäänselvyyksiä. Se on äärimmäisen poroporvarillisuuden, tyhjyyden tila.

Mikä sitten on touhottamisen vastavoima? Yhdellä sanalla sanottuna se on *neuvottomuus*. Yksi puoli asiaa on myös elämän kokeminen mielettömäksi. Ihmisen osaan kuulua aika ajoin ajautua kaiken järjettömyyden kokemukseen. Kaikkihan on syvimiltään järjetöntä. Kun olemme tuttujenkin asioiden kohdalla hämmentyneitä, neuvottomia, osamattomia jne., ei se välttämättä ole paha merkki, vaan pikemminkin oire siitä, että tahto kaipaa ja hakee elämään toisenlaisia sisältöjä. Totuushan on, ettei meillä ole elämässä

kovinkaan paljon mahdollisuuksia vaihdella elämäncuvioita, mutta jo neuvottomuus sinänsä voi vaikuttaa sen, että elämme elämäämme jossain määrin uudistuvissa tunnoissa.

Runoilijat, kirjailijat ja taiteilijat ovat tehneet mielettömyydestä, sattumanvaraisuudesta, suunnattomuudesta taidetta. Se osoittaa, että mielettömyyden kokemuksissa voi olla positiivista arvoa. Jälleen voisi sanoa, että olkoon sielunne valmis kestämään neuvottomuutta pitkiäkin ajan jaksoja: se merkitsee, että sisimmässä on tapahtumassa jotakin. Liika varmuus johtaa minuuden hukkumiseen. Jälleen voimme myös huomata, että myös tahdon alueen polariteetin molemmat ääripäät voivat tuoda elämäämme patologisia muotoja. Ihmisen elämä lienee kuitenkin tarkoitettu kuilunpartaalla heikkumiseksi. On sanottu, että ihminen on jo olemukseltaan patologinen olento.

Voimme nyt yhteenvedon omaisesti tarkastella eräitä seikkoja, jotka liittyvät edellisiin polariteetteihin. Vielä 1900-luvun alkupuolella oli hyvin muodikasta puhua ”neroudesta ja hulluudesta”, ja vielä nykyäänkin tämä teema nostaa päätänsä silloin tällöin. Nerouden ja hulluuden yhdistäminen ei ole keinotekoisista, sillä edelliseen vedoten voimme nähdä, että luovan ihmisen sielussa edellä esitetyt jännitteet voivat todella olla ankarat. Siksi lahjakkuuteen saattaa liittyä hankala, originelli, häiriintynyt, ärsyttävä jne. persoona. Sielua repivät voimat ovat tällöin voimakkaat. Vahva minuus voi kyllä myös säilyttää poroparillisen ulkokuoren silloinkin, kun sielua raastavat ristipaineet.

Tämä auttaa meitä ymmärtämään, että inhimilliset heikkoudet (esim. häpeä, ahdistus ja neuvottomuus) voivat olla myös kykyjä, joilla ihmisen ja maailman tiedostaminen ylipäätä mahdollistuu. Nämä sisäisen kipeyden lajit saattavat olla syvimmiltään yhtä kuin tietoisuus, tietoisuuden mahdollisuus. Jos meillä ei olisi näitä heikkouksia, olisimme tylsämielisiä. Itse kullakin saattaa olla jokin erityinen heikkouden laji, joka itse asiassa voi tehdä hänet jossakin ulottuvuudessa vahvaksi. Juuri ahdistuksen tai häpeän vuoksi me saatamme olla tarkkasilmäisiä, tiedostavia joiden inhimillisten asioiden suhteen (eikä vain paranoisissa mielessä). Neuvottomuus voi tehdä meidät kykeneväksi tarkastelemaan ihmisen elämää. Tässä voi toteutua myönteisessä mielessä sanonta ”siitä puhe mistä puute” eli heikkous tekee meidät erityislahjakkaaksi täs-

sä heikkoudessa. Jos olisimme tarkastelleet myös havaintojen aluetta, olisimme nähneet, että siellä *pelko* lisää ihmisessä määrättyä tarkkaavaisuutta. Pelon voittaminen on eräs minuuden kypsyyskoe, mutta ilman pelkoa meistä ei tulisi viisaita. Tässä puutummme näihin näkökulmiin vain näin lyhyesti.

Kuvatut jännitteet antanevat oivalluksen, että juuri ihmisen minuus on se, joka pyrkii kohtaamaan maailmaa ja syventämään kohtaamistaan maailmassa. Hyvin yleisenä motiivina (kaikkien muiden motiivien ohelle) voidaan ihmisen elämässä nähdä *olemassaolon tunnon voimistamisen*. Vaikka ihmiset näytävät ahdistuksessaan, pelossaan, häpeässään ja neuvottomuudessaan käyttäytyvän päinvastoin, niin silti edellinen väite tuskin on väärä. Kun tarkastelimme ensimmäisessä luvussa aikuisten ihmisten motiiveja aikuiskasvatuksessa, voimme nähdäkin välineinäkin. Kaikenlainen uskovaisuus yleensä ilmentää valtapyrkimyksiä tai myöskin itsensäkorottamispyrkimyksiä. Uskonollisuus (erotuksena uskovaisuudesta) voi olla tietysti myös myönteistä syntyvää minuuden kypsymistä. Tässä usko käsitetään varsin neutraalina sielunfunktiona, jonka tarkoitus on säilyttää elämän jatkuminen ja toiminnan mahdollisuus. Se ei ole ristiriidassa sen kanssa, että voi olla hyvä, että joskus usko järkkyy. Kuitenkin itse sieluvoimana se on myönteisestä merkityksestä ihmiselle. Usko on ajattelun ”lahjoittama” toiminnan edellytys tahdolle.

Eräs sielunfunktio, joka yleensä aina myös toteutuu jollakin tavalla, on *toivo*. Toivoa voitaneen pitää lähinnä tahdon alueella vaikuttavana tasapainottavana voimana. Toivo on kuitenkin täyttymätöntä tahtoa, joka näin saa ilmennyksensä ajatuksissa, odotuksissa. Toivo on merkittävä elämää ylläpitävä sielunfunktio, jonka pitkäaikainen ehtyminen on huolestuttavaa. Voisi kai sanoa, että toiveet eivät yleensä toteudu, koska ne toteutessaankin usein väljähtyvät nopeasti. Siksi toive ei voi olla mitään lopullista, vaan myönteistä sielunvirettä ylläpitävä liikahdus. Elämä odottaa täyttymystä, loppumattomiin.

Nyt voinee jo arvata, että tunteen alueen syvästi tervehdyttävä sielunvoima on *rakkaus*. Biologisoiva aikamme hätähtää tunnustaa miehen ja naisen rakkauden tai esim. äidinrakkauden, mutta rakkaus syvänä tunteen läpäisevänä ominaisuutena ei ole juuri saanut huomiota. Elämästä itsestään nouseva vietinomainen rakkaus on tietysti myönteistä, mut-

ta ihmiselle kuuluu myös kehittää rakkautta. Syvimmiltään rakkaus on tahdottua, ponnistettua ja ajateltua. Rakkaus on todellinen sielunfunktio, vaikka tällainen sanonta voi tuntuakin kylmältä. Uskosta ja toivosta se kuitenkin poikkeaa siinä, että se ei ole automaattista, vaan saavutettua. Se on elämää täyttävää, vaikka se toteutuukin vain osittain, pisaroina. Pyrkimys rakkauden löytämiseen ihmisiä ihmisinä yhdistävänä voimana, on varsinainen hengen luoja.

Näin voimme suorastaan ”syvyyspsykologisesti” perustellen nähdä, että usko, toivo ja rakkaus ovat kolme sielunelämää tasapainottavaa voimaa. Kysymyksessä ei ole siis vain hurskas toteamus, vaan elämän tarkastelusta itsestään nouseva huomio.

Yleispoliittisia huomioita

Kaikki toiminnot tapahtuvat yleispoliittisessa kehityksessä, joka sävyttää meidän olemistamme kulloisenakin aikana. Hyvin paljon myönteistä tapahtuu kaikessa hiljaisuudessa. Ihmiset ovat saamassa uutta suhdetta luontoon, kasvatuksen suhteen ollaan omatoimisempia eikä lapsia pelkästään anneta viranomaisten käsiin, kansalaisten itsenäisyys monissa kysymyksissä on kasvamassa. Esim. kansalaisopistot erityisenä vapaan kulttuurityön sarakkeina pystyvät vastaamaan herääviin tarpeisiin kunhan vain niitä ei ruveta ylhäältä ohjailemaan, kunhan ne eivät vain joudu ”järjestyksen kouriin”, mikä niitä tuntuu jatkuvasti uhkaavan. Tulevaisuuteen viittaavat edistykselliset aiheet elävät aina vapaassa, spontaanissa toiminnassa, niitä ei voi mikään virkakoneisto ennakoita, tai sitten ajaututaan jonkinlaiseen esifasismiin muotoon. Me emme voi vuoren varmasti koskaan tietää, mikä on todella tulevaisuutta ja siksi meidän on annettava erilaisten kukkien kukkia. Täytyy olla kaaosta ja ennakoimattomuutta, jotta syntyy uusia kosmoksia.

Kaiken myönteisen kehityksen ohella on kuitenkin mielestäni kehittymässä erityisen

arveluttavia piirteitä. Kun vieraantunut, akatemisoitunut, vallanhimoinen ja järjestyksenhaluinen politiikka ei oikein tyydyttänyt kansan tuntoja, on tartuttu suoraan primitiivisyyteen, joka ilmenee vennamolaisuutena. Toisaalta on luotu henkisen tyhjyyden ilmapiiri, joka on syntynyt kaiken politisoimisesta, virallistamisesta, asiallistamisesta ja hallinnon piiriin ottamisesta. Toisaalta elää ärtyneitä primitiivisiä voimia, joista puuttuu oivallusta. Ihmeellistä on, että ns. kulttuuri-ihmisetkin tuntuvat vain vahingoniloisina vanhoja puolueita kohtaan taputtavan käsiään primitiivisyyden aallon viemänä. Kun Vennamo ja Sorsa löivät TV-ruudussa kättä, oli se mielestäni todella järkyttävää ellei suorastaan kammottavaa. Symbolisesti siinä kättelivät henkinen tyhjyys ja primitiivisten tunteiden voima. Itse asiassa nämä kaksi kulttuurivirtaa ovat kuin kaksi marjaa, jotka oivallisesti täydentävät toisiaan. Niissä on sama mehu. Toinen edustaa puhdasta valtapolitiikkaa ja toinen sumeilematonta tunteiden logiikkaa. Tästä liitosta voi kehittyä vuosien ja vuosikymmenien mittaan mitä tahansa järkyttävää, vaikka toivoa sopii, että se alkaa onnahdella ihmisten oivalluudessa, mistä siinä saattaa olla kysymys.

Tämä yleinen kärjekäs huomio siksi, että olen itse tapahtuneesta ollut järkyttynyt, mutta myös siksi, että merkillisesti todellinen radikalismi on yhteiskunnasta hävinnyt, kuin poispyyhkäisty. Radikaalisuus vaatii moraalista kanttia ja ilmeisesti akatemisoitunut, virallistunut maailma on menettänyt kyvyn arvioida tapahtumista moraalisisestä perspektiivissä. Tarvitaan ajattelun rohkeutta, sillä vain ajatellen maailma jäsentyy ja voimme torjua henkisen tyhjyyden ja uusprimitiivisyyden.

Profetoiminen tuntuu usein typerältä, parempaa on useinkin tarmokas työ ja sitten sen tarkkailu, mitä syntyy. Tämä on oikeata tekosen etiikkaa. Mutta koska ihmisessä asuu sekä toivo että pelko, on syytä aina yrittää aprikoida tulevaisuutta. Sisimmässäni asuu tuntuma siitä, että kansansivistys on uuden kukoistuksen edessä ja tämä kukoistus perustuu siihen, että ihmiset todella kaipaavat elämäänsä aitoa tuntoa, elämänmakua. Mutta jotta se ei purkautuisi primitiivisyyteen, on myöskin laatua vaalittava. Tässä kai on erinomaista työsarjaa myös vapaalle kansansivistystyölle, vaikka virallistunut ja ”järjestyksen kourissa” oleva koululaitos on todellinen vaikuttaja. Ihmiset kaipaavat elämää, koska heidän sielunsa on kangistumassa pelkkää informaatiota, tietoa, oppia ja tekniikkaa viljellessä.

Kalevi Kalemaa:

Suomalaisen kulttuurin sekatavarakauppa

Suomalainen kulttuurikesä on kuin vanhan ajan sekatavarakauppa, jossa on tarjolla kaikkea mahdollista: suolasilleistä hevosvaljaisiin, alushousuista inkivääriin, lapikkaista hiusöljyyn. On valinnan varaa ja tarjonnan runsautta.

Kulttuurikesään voi ihastua ja vihastua. Vaikka eri puolilla maailmaa järjestetäänkin kulttuuritapahtumia, laajoja ja näyttäviä, on suomalainen kulttuurikesä kattavuudessaan ja jatkuvuudessaan ainutlaatuinen jo pelkästään sen vuoksi, että runsaiden tapahtumien kavalkadia voidaan nimittää kokonaisuudeksi, kulttuurikesäksi.

Kulttuurin nimissä on suomalaisen kesään kuitenkin mahdutettu tapahtumia ja toimintoja, joita tuskin mainitaan kulttuurihistoriasa. Kulttuuririehakkuus on synnyttänyt tarjontaa, joka ei houkuttele laadulla vaan rön-syilevällä määrällä. Se ei, päinvastoin kuin luullaan, lisää valinnan vapautta vaan hämää ja hämärtää.

Vierasmaalaisille suomalaisten kesäinen kulttuuririehunta on eksotiikkaa, mahdollisesti mystiikkaa ja samanismia. Suomalaisille se on harrastusta, itsensä löytämistä ja tavanomaisesta poikkeavaa yhteenliittymistä, hetkellinen vaihtoehto suomalaisen kulttuurin korosteiselle individualismille. Kulttuurikesässä metsäsuomalainen individi lyö kättä toisen samanlaisen kanssa, laulaa juorottaa hetken ylistystä luovalle yhdessäololle ja vetäytyy taas talveksi jurottavaan olemassaoloonsa. Se on suomalaista eikä sitä ole helppo siirtää vieraisiin maihin ja toisiin kulttuuripiireihin.

Akkisynty ja jättikasvu

Kesäisillä kulttuuritapahtumilla on historian — melko kaukainenkin. Ulkoilmateatteria pelasivat Turun teinit jo 1500-luvun lopulla ja 1900-luvun alun kahdenpuolen nähtiin mm. Helsingissä silloin tällöin kesäteatteria. Palokuntien ja nuorisoseurojen kesäjuhliissa vedettiin köyttä, laulettiin, lausuttiin, näyteltiin — tehtiin kulttuuria kulttuurikesämäisen laajasti ymmärrettyinä. Savonlinnan maineikkaiden oopperajuhlien alkusoitto puhallettiin jo 1900-luvun alussa, mutta nykyisessä laajuudessaan nekin ovat verraten nuori asia.

Kulttuurikesän synty ajoitetaan jonnekin 60-luvun puolivälin paikkeille, jolloin alkoi mm. Jyväskylän Kesä, keskustelujen ja musiikin katkeamaton virta. Samassa yhteydessä korostetaan joidenkin puuhaihmissen (ennen kaikkea säveltäjä Seppo Nummen) herättävää ja virittävää osuutta. Suurten kesätapahtumien osalta sekä ajoitus että nimetyt virikkeenantajat istuvat oikeassa puussa, mutta esimerkiksi kotiseutujuhlien ja perinnetapahtumien haukku on kohdistettava etäisempiin puihin. Tosin niidenkin kehityksessä juuri 60-luvun lopun ja 70-luvun alun vuodet ovat merkinneet eniten.

Kulttuurikesän tarkastelua ja varsinkin luokittelua vaikeuttaa sen yhteismitattomuus ja nimenomaan aluskasvillisuuden rönsyily. Kulttuuritapahtumien lukumääristä esitetään joka kesä erilaisia arvioita. Jokaisella järjestäjä- ja intressiryhmällä on oma asteikonsa ja tapansa luokitella. Vähjimmin kulttuurikesää tulkitsee Matkailun edistämiskeskus ja muut matkailualan liitot. Tiukin seula on opetusministeriöllä ja sen rahoituksesta elävällä Finland Festivals -järjestöllä.

Verraten väljän kulttuurikäsitteen tulkitsemisen mukaan oli suomalaisessa kesässä 60-luvun loppuvuosina kolmisensataa kulttuuritapahtumaa. Jo 1973 niitä oli yli 600. Suomen Matkailuliiton tapahtumakalenterin mukaan kesätapahtumia oli kaikkiaan noin 1300. Kesällä 1983 laskettiin kesätapahtumien määräksi vajaa 1500, joista lähes puolet oli enemmän tai vähemmän kulttuuripitoisia. Melko äkillisen synnyn ja jättiläismäisen kasvun jälkeen on siirrytty ainakin määrällisessä kasvussa matalan profiilin linjaan.

Koska Suomessa ei harrasteta vaikutevirtoihin ja syntyjen syihin porautuvaa kulttuuritutkimusta (paitsi tietenkin puhelinluettelon laadinnan kanssa kilpailevaa kulttuurihistoriointia) on kulttuurikesänkin syntyä vain arvailtava.

Työviikon lyhentymisen lisäksi ihmisten vapaa-aikaa. Pidemmät kesälomat ja autoistuminen tekivät kesäihmisistä entistä liikkuvampia. Samaan aikaan alettiin puhua vapaa-ajan ja lomavieton käyttämisestä harrastuksiin, opiskeluun, henkisesti ylösrakentaviin toimintoihin. Kunnan kansalainen ei kesälomallakaan vain makaillut rannoilla vaan etsi virikkeitä tullakseen entistä kunnollisemmaksi kansalaiseksi. Parituntinen pyrähdys korkeatasoiseen konserttiin, tallustelu taidenäyttelyssä tai asiantuntevan keskustelun seuraaminen muuttuivat harvojen joutohetkistä kaikkien aktiiviksi virikelmailuksi.

Samoihin aikoihin, 60-70 -luvun vaihteessa alettiin myös suomalaista kulttuuripolitiikkaa arvioida uudelleen. Harvojen osaavan luovuuden rinnalla ruvettiin puhumaan kaikkien luovuudesta. Itsetehty, omaehtoinen harrastajataide ja -kulttuuri tunnustettiin yhteiskunnan hallinnon ja tuen arvoisiksi. Harrastajien kesäteatteriesitykset, kotiseutujuhlat, perinnetapahtumat, työnäytökset — kaikkea ruvettiin nimittämään kulttuuriksi ja pikkupitäjien puurojuhlatkin komistuivat kulttuurisanalla. Kulttuuri-ilmastossa tapahtunut muutos kannusti ihmisiä kehittämään vanhoja ja löytämään uusia kesätapahtumia.

Maaseudun kesätapahtumilla on myös tietty yhteiskuntapoliittista ulottuvuutta. Maaseudun täydellisen autioitumisen estämiseksi on perustettu kylätoimikuntia ja innostettu ihmisiä keksimään itselleen kaikenlaista joutohetkien puuhaa ja kotiseudulle sitovaa viihdykettä. Ahkera työskentely kesäisen teatteriesityksen harjoittamiseksi tai monipuolisen kotiseutujuhlan järjestämiseksi ovat sellaisia toimintoja.

Antia ja demokratiaa

Ilman tutkimuksiakin uskaltaa väittää, että kulttuurikesä on demokratisoinut suomalaista kulttuuria ja ennen kaikkea kulttuurikäyttämistä. Kulttuurikesän laajentumisen vuosi-na kulttuuriin liittyi rituaaleja ja kankeita tapoja, jotka laitostivat kulttuuria ja estivät sen kehittymistä. Teattereiden ensi-iltoihin piti pukeutua niin hienosti, ettei kaikilla ollut siihen koskaan varaa. Sama kirjoittamaton pukeutumissääntö koski myös konsertteja. Taidenäyttelyissä kävivät vain snobbailevat esteetikot.

Nyt kulttuurikesä on levittänyt lähes jokaisen matkareitin varrelle. Konserttiin voi pistäytyä paitahihassillaan eikä etiketistä huolehtiminen häiritse enää musiikin kuuntelua. Vanhaan navettaan ripustettua kesätaidenäyttelyä voi mukavasti kiertää läpsytellä paljain jaloin ja lattiasta vielä vienosti uhoava lannan ja kuivikeolkien tuoksu tekevät taiteenkin maanläheiseksi ja kotoiseksi. Parasta on, ettei taidenäyttelyyn tarvitse vartavasten lähteä koska se on sopivasti lomareitin varrella ja siis osa lomaa.

Kulttuurikesän anti tarjoutuu korkeatasoisimmillaankin kaikille. Etikettejä ja tapoja rikkoessaan se on vaikuttanut myös talvikauden kulttuurikäyttämiseen.

Kulttuurikesä on jo paljon ennen kulttuuri-toimintalokia levittänyt kulttuurin ja taiteen maantieteellisiä rajoja. Kulttuurikesän nimissä on ennen kulttuurista puhtailla alueilla kuunneltu musiikkia, näytelty ja taiteiltu. Kulttuurikesä osaltaan raivasi tietä kulttuuri-toimintalaille ja sen soveltamiselle.

Kesätahtumia järjestäessään ihmiset ovat kokeneet samaa riemukasta yhdessäolon ja yhteisen tekemisen riemua kuin ennen niin virkeässä talkootoiminnassa. Kulttuuritapahtuman suunnittelu ja toteuttaminen vastaa anniltaan pärekatto- tai rukiinleikkuutalkoita.

Monia ja vapaasti toteutettuja toimintoja sisältävissä kesätahtumissa jäykät ja muodolliset suomalaiset saavat tuntuman iloisten kansojen vanhaan karnevaaliperinteeseen. Tosin eteläisen karnevaaliriehakkisuuden istuttaminen ei ole oikein onnistunut. Suonenjoen mansikka- ja Mikkelin muikkukarnevaalit ovat enemmän myynti- kuin ilojuhlia. Toritanssit tai rantakalahappeningit ovat joka tapauksessa edes kevyt kosketus luovaan iloon ja leikkivään itsensä löytämiseen. Talvella ilo

hukkuu turkin kaulukseen ja rukkasen sisässä tuntee vain oman käden lämmön.

Muutamiin kesätahtumiin on onnistuttu saamaan korkeatasoisia kansainvälisiä taiteilijoita, jotka talviesonkina eivät edes vilkaisisi Suomeen. Innokas kriitikko tietenkin epäilee että kuinka paljon koko suomalaista kulttuuria hyödyttää, jos joku huippuartisti esiintyy Helsingin Juhlaviikoilla muutamalle sadalle kuulijalle. Taiteen ja kulttuurin arvoja ja saavutuksia ei voi kuitenkaan mitata yksinomaan yleisömäärillä ja markoissa. Vaikutukset säteilevät ja kertautuvat edetessään.

Suomalaisille ammattitaiteilijoille kesätahtumat, nimenomaan seminaarit ja kurssit ovat tuoneet työtilaisuuksia. Samalla on häivytetty ammattilaisten ja harrastajien välistä rajaa. Valitettavasti kurssien ja seminaarien ohjaajina käytetään vuodesta vuoteen samoja taiteilijoita, jolloin koko toiminnalle välttämätön verenkierto ja uudistuminen hidastuvat. Ainakin opetuksellinen anti on kovin vähäinen, jos esimerkiksi Oriveden kesäkursseilla tapaavat kesästä toiseen samat harrastajat ja ohjaajat.

Kulttuurikesä siis syntyi kulttuurikäsittelen laajentumisen myötä. Samalla se osaltaan joudutti kulttuuripolitiikan alueen avartumista. Kaustisen kansanmusiikkijuhlat saivat tavattoman suosion, koska kansanmusiikki ja -perinne nousivat yleisen mielenkiinnon kohteiksi. Kaustisen juhlilla on ainakin osa-ansio siihen, että kansanmusiikki ei tunne enää ikärajoja. Kansanmusiikki-instituutteineen ja kanteleentekokursseineen Kaustinen on jo ainutlaatuinen, elävä ja jatkuvasti uudistuva kansanmusiikin museo ja toimintakeskus. Kai myös Valkeakosken Työväenmusiikkitapahtumalla on edes hiukan ansiota Työväenmusiikki-instituutin perustamiseen ja toimintaan.

Pientä rutinaa

Kun paljon tehdään ei jälki ole kaikin kohdin mallikelpoista. Hyvää tarkoittaen ja esim. tapahtuman matkailullista antia ylikorostaen on kesäisin nähtävänä ja kuultavana juhlia, jotka eivät rikasta paikkakunnan henkistä elämää eivätkä laajenna kulttuurin aluetta. Perinnetapahtuman nimellä on kyhätty pystyyn kaikenkarvaisia lettufestivaaleja, maitoja makkarajuhlia, karhunpeiiaisja ja petun-syöntikilpailuja. Niillä ei ole perinteen eikä kulttuurin kanssa mitään tekemistä eivätkä ne

ansaitse edes tapahtuman nimeä, siksi huonosti ne ovat suunniteltuja ja järjestettyjä. Pahimmillaan kesätapahtumavillitys oli kymmenkunta vuotta sitten. Nyt on käytetty enemmän harkintaa, vaikka edelleenkin näkee huonoa suunnittelua ja jopa yleisön halveksunnaksi vääntyvää toteutusta.

Vanhempia, jo perinteeksi muodostuneita tapahtumia alkaa vaivata kulttuuri-instituutioille ominainen kaavoittuminen. Toimintaa saattavat pyörittää samat henkilöt, jotka olivat mukana jo perustamisvaiheissa. He valvovat mustasukkaisesti aluettaan eivätkä anna tilaa uusille yrittäjille ja tuoreille ajatuksille. Tapahtumat alkavat polkea paikoillaan eikä uudistumista enää tapahdu.

Kulttuuri- ja taidetilaisuuksien pääsylipuista pitäisi puhua mahdollisimman varovasti, sillä muissa harrastuksissa kuluu varmaan huomattavasti vähemmän rahaa. Joka tapauksessa jo kansainvälistäkin mainetta saaneissa kesätapahtumissa (mm. Porin jazzjuhlissa) ovat pääsylippujen hinnat jo vähävaraisemman yleisön ostokyvyn rajoilla. Ei liene oikea suunta sekään, että esim. Tampereen Teatterikesän pääsyliput ovat kalliimmat kuin normaalina näytäntökautena teattereissa. Tietenkin näiden tapahtumien järjestäjät voivat vedota esiintyjien ym. aiheuttamiin tavallista suurempiin kustannuksiin. Se ei paljon lämmitä tavallisen pääsylipun ostajan mieltä. Yhteiskunnan tukea pitäisi lisätä, mutta myös miettiä halvempia järjestelyjä ja ratkaisuja.

Monia suurempia tapahtumia alkaa jo vaivata tietty sisäänlämpiävyys. Tapahtuma sinänsä riittää, ei mietitä sen kehittämistä, ei keinoja uuden yleisön tavoittamiseksi. Pahimmassa tapauksessa käy niin, että kesä kesän jälkeen tapaavat kulttuurikesässä toisensa samat esiintyjät ja sama yleisö. Sellaisia kulttuuri- ja taideinstituutioita on suomalainen kulttuuritalvi aivan täynnä. Yhteiskunnan tukeen pitäisi sisällyttää velvoite tapahtuman uudistamisesta. Valtion niukkoja kulttuurimäärärahoja ei kannata käyttää kuolevan kulttuurikesävanhuksen tekohengitykseen tai sydämentahdistamiseen.

Finland Festivals markkinoi ajatuksesta, että kesätapahtumat pitää suunnitella moniksi vuosiksi eteenpäin. Kuitenkin monet kulttuuritapahtumat ovat syntyneet hetken innoituksesta ja täyttämään kulttuurisen aukon. Suomalaisen kulttuuripolitiikan perusheikkouksia on jahnaava suunnittelu, joka ei kuitenkaan tuota kelvokkaita toimintamalleja. Kesäkulttuuri sisältää parhaimmillaan alati uudistu-

van, sykkivän ja täysin keuhkoin hengittävän kulttuuripolitiikan ainekset. Liian valmiilla suunnittelulla ei saisi tuhota ainakaan uudistumiskykyisimpiä tapahtumia. Kerrassaan kauhistuttava on ajatus, että myös yleisön pitäisi ruveta suunnittelemaan kulttuurikesänsä jo useiksi vuosiksi eteenpäin. Koko kulttuurikesän viehäytys on ollut siinä, että sieltä voi ottaa mitä ja milloin huvittaa.

Kymmenkunta vuotta sitten korostettiin kulttuurikesän matkailullista merkitystä. Kun se on osoittautunut odotettua pienemmäksi ovat matkailualan järjestöt tulleet kovin hyljaisiksi. Kulttuurimatkailusta ei tullutkaan matkailun ihmetempua eikä kulttuurikesän markkinointi ulkomaille tuottanut kuin turhaa vaivaa. Ehkä luovuttiin liian helpolla. Jospa sitkeällä työskentelyllä olisi sittenkin kyetty laajentamaan matkailun aluetta ja tuomaan siihen ennen kaikkea uutta sisältöä.

Suomalaista kulttuuripolitiikkaa kulttuurikesä on laajentanut ajallisesti ja maantieteellisesti. Suomalaista kesäkulttuuria se ei ole kuitenkaan synnyttänyt. Mitä se voisi olla? Siinä on vaikea vastata, kun ei sitä ole edes yritetty tehdä. Mahtaisiko se olla uuden kulttuurikesäraportin arvoinen aihe?

Teuvo Saavalainen:

Kirjoittamisen esteistä ja etiikasta Ahdasmielisyyys ja uusmoralismi

Teemasanoista toinen kuuluu pysyvästi kieleen, toinen ei luultavasti kuulu. Ahdasmielisyyys on minulle ja meille kaikille sen kohteeksi joutuneille valitettavan tuttua, samoin moralisointi ja moralismi. Mutta uusmoralismi on väistyvä ja kielestä pian poistuva uudissana, toisin kuin esimerkiksi sellainen historiallinen käsite kuin uusjako, sarkajaon jälkeisen isonjaon jatke. Uusmoralismin samoin kuin muiden uus-alkuisten sanojen tilapäisyys ei tietenkään estä niitä käyttämästä silloin kun katsoo niitä tarvitsevana. Minä vain olen kokenut omaan elämiseeni ja omiin tekemisiini kohdistuvan moralisoinnin suunnilleen samanlaisena vuosikymmenestä toiseen. Mitään mainittavaa muutosta ja uutta siinä ei ole ilmenyt.

Moralismilla on siis ilman muuta kielteinen sisältö kun sanan kuulemme. Kun puhutaan myönteisessä mielessä velvoitteista, joita meillä on toisiamme ja itseämme, samoin kuin koko elämää kohtaan, käytetään mieluummin sanaa etiikka. Ja jonkinlainen etiikka meillä täytyy olla pakosta kaikilla. Sanomisen, kirjoittamisen etiikka josta nyt ennen kaikkea puhun lähtee luonnollisesti ihmisyksilön ja yhteisön etiikasta yleensä.

Tarkoitan kirjoittamisella oman kokemukseni perusteella ensisijaisesti niin sanottua kaunokirjallista ilmaisemisen tapaa. Tosin

jyrkkiä lajien välisiä rajoja ei ole, ei varsinkaan minulle, joka etsin elämästä enemmän yhtäläisyyksiä kuin eroja. Mutta jonkintyyppisen kaunokirjallisuuden kirjoittaminen on työtä jota nykyisin vakituisesti teen.

Olen asunut ja siis paljolti kirjoittanutkin neljännesvuosisadan ahdasmielisellä paikkakunnalla. Nimitän sitä kirjoissani korpitaajamaksi, pienellä k:lla. Näin sen merkitys jonkin verran muuttuu, sanotaan vaikka että se laajenee, verrattuna minun henkikirjoituspaikkaani, joka taas kirjoitetaan isolla V:llä. Se sijaitsee H:n kuvernementin pohjoisimmassa kolkassa. Mutta tällä ei ole juuri merkitystä teeman, siis kirjoittamisen etiikan ja asuinpaikkakunnan ahdasmielisyyden kanssa.

Kirjailijan sanomiselle asetetaan esteitä aina ja kaikkialla. Eli siis yritetään asettaa, totta kai hänen pitää niitä henkeen ja vereen torjua. Jollei hän tällaisia esteitä ja minkäänlaisia kamputusta lainkaan havaitse, hänen on syytä mennä itseensä, sillä jossakin on silloin vika. Jos kaikki vain nyökyttelevät hänelle ja ovat hänen kavereitaan joka tilanteessa, hänen on kysyttävä vakavasti itseltään, onko hänellä yleensä enää mitään sanottavaa. Sanottavaksi ei riitä esimerkiksi se, että jouluksi tehdään joulurunno ja pääsiäiseksi pääsiäisrunno ja rapu- ja muikkujuhliksi rapu- ja muik-

kuruno, ja sitä rataa, ja että nämä runot ovat juuri sellaisia kuin ne ovat aina ennenkin olleet, niin että niihin ei kukaan ihastu eikä vihasta.

Kirjoittaminenhan on yhdensorttista maailmanparantamista, myös sitä. Maailman kehumista valmiiksi se ei nimenomaan ole. Ja me tiedämme hyvin, että maailmanparantajat kohtaavat kaikkialla kovan vastuksen. Siksi heidän hommansa on niin mielenkiintoista ja tarpeellista ja vaatii fysiikkaa, etiikkaa, itsensä alttiiksi panemista ja taistelumieltä. Kirjailijalle sanominen on hänen tekemistään ja sitä tietä paitsi maailman kuvaamista myös sen lisäämistä ja muuttamista. Tässä hommassa yhteentörmäyksiltä ympäristön kanssa ei voi välttyä. Ne ovat ohi vasta sitten, kun kirjailija on saatu helpotuksesta huokaisten hautaan, ja hänen patsaansa kukaties kaupungin torille vihdoinkin vaikenemaan. Mutta kirjat puhuvat vielä silloinkin, ja siksi myös näräilijöitä riittää. Hämeenkyröläiset isäntämiehet mutisevat Sillanpään virheellisestä suhtautumisesta sisällissotaan, ja Joel Lehtosen velipuolen poika valittaa, millaista vääryyttä setä teki hänen isälleen, joka ei ollut lainkaan sellainen laiska viinatrokari kuin Putkinotkon Juutas Käkriäinen, vaan päinvastoin hyvin ahkera ja kunnollinen torppari.

Kirjailijan etiikkaan luonnollisesti kuuluu, että hän kirjoittaa nimenomaan siitä, mistä mahdollisimman monet pelkäävät hänen kirjoittavan ja toivovat hänen vaikenevan. Jotakin tärkeää ja olennaista siinä täytyy olla, mistä ei oikeastaan saisi mitään sanoa. Kirjailijan on keksittävä, mikä se tärkeä ja peiteltävä on, ja löydettävä sille luonteva, hänen kirjailijanlaadulleen sopiva muoto. Ja sitten ei muuta kuin liuskaa koneeseen ja sellainen jytinä päälle että maakunta vapisee.

Kaunokirjallinen teos ei ole mikään juurukalenteri siitä huolimatta, että moni on löytävinään sen sivuilta itsensä ja naapurinsa. Maan päällä elävä ihminen ei voi välttyä kirjoittamasta muista maanpäällisistä, itsestään ja kaltaisistaan; muiden planeettojen mahdollista elämää hän ei tunne. Mutta eivät kaunokirjojen henkilöt täsmälleen samoja Käkriäisiä ja Liimataisia ole jotka asuvat tai ovat asuneet sitä ja sitä taloa tahi torppaa. He ovat vain erittäin pitkälle samanlaisia, niin kuin ihmisillä toisiinsa verrattuna on muuten taipumus olla, yhtä hyvin kirjoissa kuin kirjojen ulkopuolella, sieluineen, nahkoineen ja karvoineen.

Minulla on ollut pitkään elämässäni kiin-

nostava kaksoisrooli. Olen toiminut toisaalta äidinkielenopettajana eli lukenut ja korjaillut oppilaitteni nopeasti laatumia ja siten pakostakin korkeintaan keskinkertaisia kirjoitelmia. Toisaalta olen itse kirjoittanut niin hitaasti ja huolellisesti kuin mielestäni on tuloksen kannalta ollut välttämätöntä. Nythän tuo vaihe on elämässäni oikeastaan ohi. Eikä se huonoa aikaa ollut niin kauan kuin sitä kesti, siinä oppi ja oivalsi paljon ihmisestä ja itsensä ilmaisemisesta, ei vähiten ilmaisemisen vaikeudesta ja vaikeuksien voittamisesta.

Mutta toisaalta opettaminen ja oma pitkäjänteinen tekstinteko ei aina sujunut yhtä aikaa. Niinpä minun piti anella monesti vapautta toimestani, jotta pystyin joksikin aikaa paneutumaan kirjoittamiseen koko olemuksellani, siis täysin sydämin, munuaisin ja maksoin, ja mitä niitä roippeita nyt ihmisessä on. Ajoittaiseen vapautumiseen leipätyön velvoitteista tarvittiin luonnollisesti ennen kaikkea lähimän esimiehen myötämielisyys.

Ja täytyy tunnustaa, että myötämieltä riitti, kaikesta huolimatta, jos kohta myös vastus oli aika ajoin lähes ylivoimaisen kova. Tarkoitan työpaikkaa, siis koulua, en luokkia vaan opettajainhuonetta, ja sitä myöten koko korpitaajaman ja laajemmankin alueen tiettyä kerrostumaa, sitä mitä nimitetään epä-määräisesti keskiluokaksi ja mistä olen kirjoittanut sumeilemattomin sanoin.

Kun myötämielinen ja hyväntahtoinen esimies kuuli minulta taas kerran uudesta, virkavapautta vaativasta kirjoitussuunnitelmasta, hän nyökkäili ystävälliseen tapaansa. Sitten hän viittaili kautta rantain, että kyllähän sinulla aiheita riittää, kun voit esimerkiksi kertoa muinaisista merimiesajoistasi, kuvata niitä tyyppejä joita olet jo niin mainiosti suullisesti esitellyt, kuten Parta-Poria joka putosi kerran arktisilla vesillä valaan vaginaan, pulpahti sieltä pois ja jäi henkiin mutta ei toipunut enää ennalleen, vaan sai iankaikkisen seksijuttujenkertomistaudin, laivakavereiden iloksi mutta ajan mittaan myös harmiksi saakka. Minä nyökyttelin kouluesimiehelleni, että kyllähän niissä jutuissa tosiaan kertomista riittäisi. Ymmärsin hyvin hänen tarkoituksensa: hän halusi johdatella minua lehtoreiden ja rehtoreiden kuvaamisesta muihin aihepiireihin, vaikkapa merimieselämään, jottei esimerkiksi hänen itsensä tarvitsisi taas kertaalleen suuttua lukiessaan ja tietäessään paikkakuntalaisten lukevan häntä muistuttavasta miehestä. No hän oli joustava mies, jos suuttui niin leppyikin. Läheskään kaikki eivät

ole olleet yhtä joviaaleja.

Tällainen taivuttelu ja keskinäinen nyökytely esimiehen kanssa neuvotellessa saattoi olla yhtenä tärkeänä syynä siihen, että kun kirjoitusmahdollisuus järjestyi niin en taaskaan kirjoittanut muinaisesta merimieskaveristani Parta-Porista ja muusta laiva- ja satamasakista. Kirjoitin jälleen pikemminkin koulun väestä. Tein siis sitä mistä minua hienovaraisesti kiellettiin. Merimiehiin pääsin oikeastaan vasta viimesyksyisessä teoksessani. Ehkä se johtui siitä, että minua ei enää nyt yritetty ohjailla mihinkään suuntaan ja erityisesti jostakin suunnasta pois. Kirjailijahan on vastarankiiski. Se kuuluu hänen etiikkaansa.

Kirjailijan on kynsin hampain vastustettava ulkopuolista ohjailua ja tilaustöitä. Hänen täytyy saada valita itse aiheensa ja keinonsa, kukaan muu ei voi eikä kenenkään muun pidä antaa sitä hänen puolestaan tehdä. Aiheeseen ja keinoihin kuuluu luonnollisena osana myös sanasto jota hän kulloinkin tarvitsee ja käyttää. Hän ei ota vastaan rajoituksia ja kieltoja esimerkiksi sen suhteen, mikä osa suomen kielen rekisteristä kelpaa kirjoihin, mikä ei. Hän käyttää niin laajaa kielen rekisteriä kuin hänen kirjailijanlaatunsa ja teoksen laatu vaatii, kaihtamatta enempää ala- kuin ylätyyliäkään, silloin kun sellaisia tarvitsee.

Ahdasmielisyyden päiviin kuuluu ahdasmielisyyden vastustaminen sen kaikissa muodoissa. Tämä merkitsee suvaitsevan laajasydämisyyden esiinnostamista ja painottamista. Teema on kirjailijan etiikan mukainen. Kirjailija kuvaa maailmaa sellaisena kuin se on. Samalla hän tulee usein esittäneeksi, millainen maailman pitäisi oikeudenmukaisuuden nimissä olla.

Elämää ja maailmaa kuvatessaan kirjailija on myös kriittinen, suoraan tai peitetympin. Tähän kohtaan liitän mielestäni välttämättömän eettisen ohjenuoran. Se kuuluu: kirjailijan on oltava kriittinen ennen kaikkea itseään kohtaan. Hänen on työssään kohdeltava aina itseään ankarammin kuin muita.

Sama eettinen ohjenuora koskee lopulta ketä ihmistä tahansa, hänen työstään, asemastaan ja harrastuksistaan riippumatta. Juuri siinä on moralismin ja etiikan ero. Moralisti vaatii muilta, eetikko itseltään.

Meitä painaa pelko ja vaivaa ahdistus. Meitä uhkaa kuolema sekä muut turmiovallat. Tästä kaikesta huolimatta ihmisen ikuisena oikeutena ja velvollisuutena on voittaa esteet, seurata etiikkaansa ja panna tarvittaessa koko elämänsä alttiiksi.

Seppo Knuuttila:

Kun kansakunta kiittää itseään

Kasvavan jännityksen vallassa olen kuluvana vuonna seurannut Kalevalaa ja sen tulevaa juhluvuotta koskevaa kirjoittelua. Kansallisen kulttuuriperinnön kohtalosta huolestuneet joukot liikehtivät levottomasti: yhdet julistautuvat kalevalaisiksi, toiset virittelevät turisteille kalevalaista suurpyydyistä, kolmannet saarnaavat kalevalaista uskoa ja neljännet näkevät vainoharhaisia unia Kalevalan kaappaus-hankkeista. Yhteistä on kristityn tavara.

Julkisen sananviljelymme, eritoten lehtikirjoittelun rasittavin piirre — perinne jos niin halutaan — on ajankohtaiset, tärkeäksi havaitut asiat nopeasti ja röyhkeästi loppuun jauhava jaarittelu. Taannoisten teemavuosien läksyt pitäisi itse kullakin olla tuoreina muistissa: naiset kaluttiin loppuun naisten vuoden kunniaksi, sitten olivat vuorossa lapset ja lopuksi vammaiset. Kynät sauhusivat, huulet heiluivat ja suuri yleisö oli kylläinen. Jo nyt saattaa pahinta pelkäävä aavistaa miten Kalevalan juhluvuotta 1985 uhkaavat kuoliaaksi-kirjoittajat, sanan termiitit. Hyvään alkuun päässyttä Kalevalan ylistyskampanjaa kuunnellessa mieleen hiipii salakavala ajatus: kansakunta valmistautuu suuren eepoksen suuriin hautajaisiin. Vainajasta puhutaan pelkää hyvää, mutta papeistakin vain muutama usko ylösnousemukseen.

Muistin monumentit

Jos puhallamme hetkeksi syrjään kalevalaisuuden pintavaahdon, voimme nähdä kuva-

jaisia halki vuosisatojen muistinvaraisina säilyneistä luovan hengen tuotteista, kalevalaismittaisista runoista, epiikasta, lyriikasta ja loitsuista sekä näiden muotojen erikoislaatuista esitystraditiosta, runonlaulannasta. Kalevala, Kanteletar sekä monet muut hyvällä ja huonolla maulla toimitetut kansanrunojulkaisut ovat muuttaneet kirjoittamatonta kirjallisuutta kirjoitetuksi ja näistä lähteistä poimitujen runojen esittäminen juhlavasti lausuen ja näytellen on painanut taka-alalle sen tosiasian, että alkuperäiset kansanrunot esitettiin laulaen. Vanhassa, meille vieraaksi käyneessä kielessä runo merkitsi esittäjää ja laulaminen tietämistä, sanan mahdin hallintaa, ikiaikaisten tapahtumien muistantaa; näitä seikkoja valaisee esimerkiksi Väinämöisen ja Joukahaisen epätasaisesta kilpalaulannasta kertova, Kalevalan kolmas runo.

Kalevalamittaisia muinaisrunoja on meillä parin sadan vuoden kuluessa kirjoitettu runonlaulajien huulilta muistiin kansainvälisestikin katsoen ainutlaatuisen suuri määrä. Arkistojen aarteiksi metsätetystä runosaaliista on julkaistu 33-osaisessa, Suomen Kansan Vanhat Runot -nimisessä teoksessa yli puolet, 85 000 runotoisintoa, 1 270 000 säettä. Tätä 40 vuotta toimitettua mammuttia on tavattu ylpeillen kutsua maailman suurimmaksi laulukirjaksi — aivan niinkuin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistoa on totuttu tituleeraamaan maailman suurimmaksi perinnearkistoksi (lajissaan). Harvemmin kuulee kysyttävän miksi juuri tässä maassa on tehtailtu moisia monumentteja; olisivatkohan

ne pohjimmiltaan kansallisesta köyhyyden-tunnosta kasvaneita megalomanian ilmentymiä, omituisia maailmanennätyksiä. Suomalaisien nimissä taitaa olla vieläkin muurahais-pesässä istumisen maailmanennätys — lieneekö tuota muualla tavoiteltukaan.

Eeppisiä ja lyyrisiä runoja laulettiin aika-naan mitä moninaisimmin sävelmin ja sävel-mätyypein, joita niitäkin on pantu paperille tuhatmäärin. Koko runonlaulutraditiota lei-maava määrällinen huikeus perustuu muun ohella siihen, että jokainen ehjä runosäe on voitu laulaa periaatteessa jokaisella runosä-velmällä ja lisäksi aitoa runonlaulua on lei-mannut sävelmien loputon persoonallinen muuntelu. Vain mekaaniset laitteet toistavat saman yhä uudelleen ja uudelleen, ihmiset eivät koskaan. Sama säkeitten ja sävelmien yhteispeli koskee osittain myös uudempaa kan-sanlaulua mutta ei enää iskelmää. Ja kun pyörittelimme mielessämme ajatusta miljoonista runosäkeistä ja tuhansista sävelmistä, voi aavistaa millaisesta muistinvaraisesta va-rastosta runonlaulanta on kummunnut. ”Muisti hioi kielen”, kirjoittaa paikalliskult-tuurien kadotettua aikakautta kaihoileva Matti Sarmela; muisti ”loi eri tiedonlajeihin oman rytmensä, esitystapansa ja sävelensä. Tiedon rakenteet palvelivat muistamista.” Ai-kanaan kalevalainen laulutapa oli kaikkien halullisten hallittavissa, jokainen osasi laulaa. Iskelmätaivaassa yksi laulaa ja muut kuuntelevat, iskelmätaivaassa muistamisen sijasta muistellaan.

Katsahtakaamme vielä Matti Kuusen silmin kansakuntamme myyttiseen historiaan. Hänen mukaansa tuhat vuotta sitten ”jokainen täysiarvoinen suomalainen hallitsi kalevala-kielen, kuka paremmin, kuka hatarammin, mutta tuskin kukaan sen hatarammin kuin me hallitsemme kirjakielen. Kalevalaperinne, kalevalainen muistivarasto palveli esivanhem-piamme niinkuin Raamattu, virsikirja, laki-kirja, lääkärikirja, hyvän käytöksen ja elä-mäntäidon ohjekirjat nykyaikaa. Se oli ki-teytettyä, muodoltaan viimeisteltyä tietoa, tai-toa ja uskoa.”

Tilattu eepos

Kansallisen itsetunnon ja identiteetin alkuvai-hetta 1800-luvun alkukymmenillä varjosti kansan yhteistä menneisyyttä koskevien osoi-tusten ja tietoisuuden puuttuminen. Tosin Porthan kirjoitti jo 1766 sittemmin usein tois-

tetun tähdennäyksen, jonka mukaan hän ei pi-tänyt häpeänä vain sitä, ettei syntyperäinen suomalainen tunne runouttamme, vaan sitä-kin, ettei hän sitä ihaile. (Ihailua sekä ylistystä runot ja eepokset ovat myöhemmin saaneet kyllä runsain mitoin, mutta tuntemisen kans-sa on tahtonut ja tahtoo olla vähän niin ja näin.)

Lähes kaksikymmentä vuotta ennen Van-han Kalevalan ilmestymistä (1835) Kaarle Ak-sel Gottlund esitti, että ”jos tahdottaisiin ke-rätä vanhat kansanlaulut ja niistä muodostaa järjestelmällinen kokonaisuus, tulkoon siitä eepos, draama tai mitä muuta hyvänsä, voisi siitä syntyä uusi Homeros, Ossian tai Niebe-lungenlaulu”. Tämä ja muut saman suuntai-set ajatukset viittasivat aikakaudelle ominai-siin käsityksiin kansakunnan myyttisen histo-rian sirpaleisesta olemassaolosta; tämän his-torian tunnistaminen, sen osasten keräämi-nen, eheäksi saattaminen ja ihaileminen loisi pohjan kansakunnan kohoamiselle kansa-kuntien joukkoon niinkuin keisari Aleksante-rin julistus lupasi ja edellytti.

Ajatus kansalliseepoksen maailmaan saat-tamisen mahdollisuudesta ja tarpeellisuudesta oli siis kiteytynyt jo ennen Lönnrotin toimin-taa; lisäksi oli lausuttu ne kriteerit, jotka ee-poksen tulisi täyttää. Toimitustyö tuli suorit-taa niin, että eepos kirjallisena monumenttina dokumentoisi kansakunnan myyttisen histori-an ja taiteellisen luomiskyvyn. Nämä eepok-selle asetetut vaatimukset, tai ainakin siihen kohdistetut toiveet olivat Lönnrotin tiedossa ja niiden toteuttamiseksi hän toimi. Avoimes-ti hän selitti toimitus- ja runoilijantyönsä peri-aatteita, ratkaisujaan sekä tavoitteitaan; seli-tysten ei kuitenkaan annettu himmentää ”ro-manttista aksioomaa”. Sen, mitä oli kansal-listunnon ylösrakennukseksi pyydetty ja saa-tu, kiteytti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran esimies J.G. Linsén vuosikokouspuheessaan 1836: ”Suomalaisten muinaisrunojen aarteel-la on niin suuri merkitys, että kotimainen kir-jallisuus ei ainoastaan ole äärettömästi rikas-tunut, vaan milteipä saavuttanut eurooppalai-sen aseman. Ei ole liian rohkeata sanoa, että tämä kirjallisuus on vasta nyt kehdestansa noussut. Suomi, näiden kertomurunojen omistajana on kohonnein itsetunnoin oikein oppiva käsittämään muinaisuuttaan ja siten myös tulevaista hengenkehitystään. Se voi sa-noa itsellensä: minullakin on historia.” Vaik-ka Suomi oli näin saanut kaipaamansa myyt-tisen historian ja sanataiteen monumentin, kansallistunnon kaksi rakennuskiveä yksissä

kansissa, epäilijöiden suut eivät sulkeutuneet. Kansanomaisen historian rinnalle kaivattiin kansallista historiaa eikä Kalevala ainakaan J.J. Nervanderia saanut vakuuttuneeksi horjahtelevan kielemme kehittymismahdollisuuksista. Vuonna 1846 Snellmanille kirjoittamassaan kirjeessä hän valitti: ”Suomi sivistyksen ja kirjallisuuden kielenä ei voi synnyttää muuta kuin aapiskirjallisuutta. Jos uskot suomalaista kirjallisuutta mahdolliseksi, niin uskonet myös Viron ja Lapin kansalliskulttuuriin ja -kirjallisuuteen.”

Kun Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831 perustettiin, seuran ensimmäinen sihteeri Elias Lönnrot avauskokouksessa kysyi ”jos protocollat piti toimitettaman Ruotsin elikkä Suomen kielellä, valitsi Seura jälkimmäisen, liiatenki siitä syystä, että Seura ei näyttäisi epäilevänsä Suomenkielen somaisuudesta kirjallisiin toimituksiinsa”. Mutta kun sihteeri Lönnrot siirtyi Kajaaniin piirilääkäriksi, ei seuran piiristä löytynyt toista henkilöä, joka olisi kyennyt toimittamaan protocollat suomenkielellä; tästä kauniista periaatteesta jouduttiin neljännesvuosisadaksi luopumaan. Maamme sivistyneistölle kalevalakieli oli ja on aina ollut vierasta kieltä.

Kun Kalevalan saamasta julkisesta vastaanotosta vielä muistetaan, että teoksen ensimmäinen, 500 kappaleen painos jäi kustantajalle käsiin (sitä kaupiteltiin varastosta toistakymmentä vuotta), käy selväksi millaiseen henkiseen ilmapiiriin ja millaisten tähtien alla tämä maailmankirjallisuuden merkkiteos syntyi. Kalevalan välitön hyväksyminen kansalliseksi identiteettisymboliksi ei edellyttänyt kansallisen kulttuurimme arkkitehteiltä niinkään teokseen itseensä syventymistä kuin romanttisen eeposteorian tuntemusta, selkeätä käsitystä, että kansaneepokset syntyvät ja elävät kokonaisuuksina, luomisvoimaisen kansansielun hedelmöittäminä ja kantamina.

Kalevala ja kansallinen narsismi

Kalevalan samoin kuin sen kokoajan ylistämisestä on kehkeytnyt uskonkappaleita. Kerettiläisten kajoamista niihin ei jätetä rankaismatta. Näillä kappaleilla on omat vartijansa. Sovinnaiset Kalevalatulkinnot niin näyttämöllä, elokuvassa kuin kirjallisuudessa tai sarjakuvassa saavat yleensä suopean julkisen vastaanoton, olkoonkin ettei niiden taiteellinen taso aina sitä ansaitsisi. Vaikuttaa siltä, että kansanperinteen aineksia tai perinteen suomia

mahdollisuuksia hyväkseen käyttävät taideteokset nauttivat eräänlaista — professori Lauri Hongon termiä lainatakseni — identiteettillisää, joka lepyttää kritiikot. Sen sijaan nationalistista Kalevala-kulttia murtavat tai sen suorastaan syrjäyttävät taideteokset, jotka eivät nojaa identiteettillisän kinalosauvoihin, joutuvat kansallisuuden aatevaippaan verhoutuneen kritiikin pihteihin. Tämän pelin sääntöjä saivat pari vuotta sitten opiskella Rauta-aika-elokuvan tekijät. Teoksen saama julkinen vastaanotto oli lajissaan yhtä sensaatiomainen kuin teos itse. Tänä päivänä olemme viisaampia; elokuvan voitettua ainutlaatuisella menestyksellä Prix Italia -palkinnon paljon on annettu anteeksi. Ja kelkankääntäjät miettivät miten selittäisivät taannoiset pahat puheensa parhain päin.

Identiteettillisän käsite voidaan ymmärtää myös positiivisesti, nimenomaan kansallisten tieteitten historiaa ja historiallista merkitystä tarkasteltaessa. Suomalaisista kansallisista tieteistä kansallisin on suomalainen ja vertaileva kansanrunoudentutkimus, jonka Julius Krohn 1870-luvulla erotti Kalevalatutkimuksesta ja jonka hänen poikansa Kaarle Krohn vuosisadan lopulla nosti kansainväliseen maineeseen. Rafael Koskimies on kommentoinut kansanrunoudentutkimuksen rynnistystä kirjallisuusmiehen näkökulmasta: ”...pieni Suomi saavutti kerrankin johtavan aseman yhden tieteen alalla, kansanrunoudentutkimuksen. Tunnetut teoriat syntyivät: maantieteellinen, historiallinen, myyttiperäinen tutkimusmetodi raivasivat laajoja aloja omimman omistuksemme tuntemukselle... Valtion yliopistoon perustettiin erityinen kansanrunoudentutkimuksen oppituoli. Kuka kirjallisuudentutkija olisi rohennut häiritä moista kansainvälistä voittokulkua omilla esteettisillä mietteillään?” Myöhemmin ei kirjallisuudentutkijoilta ole toki rohkeutta puutunut. Tästä näkökulmasta identiteettillisällä on ollut katetta.

Kuvattujen tapahtumien kanssa rinnan Kalevala ja sen sankarit on nostettu maailmankirjallisuuden huipun tuntumaan, ja avaintodisteena eepoksen menestyksestä pidetään, että sitä on käännetty yli kolmellekymmenelle kielelle. Määrä on tietenkin meikäläisittäin katsoen suuri, mutta vertailun vuoksi on sopivaa esittää pari tietoa eniten käännettyjä kirjailijoita koskevasta, Unescon tilastosta vuodelta 1973. Tuona vuonna tilastoa johti V.I. Lenin, jonka teoksista tehtiin kaikkiaan 348 käännöstä, ja hyvänä kakkosena oli Agatha

Christie 159:llä käännöksellä. Väinö Kauko-
sen tilaston mukaan Kalevalan käännöksiä ei
1973 ilmestynyt.

Kalevalan taiteellisia ansioita ja merkitystä
ei tarvitse vähätellä; sen sijaan eepoksen kritii-
kitön, yliampuva ylistäminen, identiteettisäl-
lä ratsastaminen on lietsonut kansallista nar-
sismia. Toimeentulonsa kanssa kituuttaville
ihmisille on lusikoitu mielikuvia ja tuntemuk-
sia pienen kansan ”henkisestä suuruudesta”.
Kansallisen narsismin laatuun kuuluu piittaa-
mattomuus vertaiskansojen kulttuurisista saa-
vutuksista ja suhteettoman merkityksen anta-
minen omalle menestykselle, olipa se kuinka
vähäpätöistä tai eriskummaista tahansa; kun
vain Kalevalan nimi maailmalla mainitaan,
suomalainen on valmis pistämään uuden va-
riksensulan hattuunsa. Vielä kansallisen nar-
sismin tunnusmerkkeihin kuuluu leimuava
omistamisen halu ja omimman omistuksen
mustasukkainen vartiointi. Suorastaan koo-
misia piirteitä se on saanut viime vuosien
maailmanmestaruuksien myötä. Harva saat-
toi takavuosina aavistaa, että tämän raataja-
kansan, rauhaarakastavan laulajakansan, so-
takorvauksen maksaneen kansan, juoksija- ja
hiihtäjäkansan omahyväisyyttä ruokkisivat
vielä lihaksiaan pullistelevat naiset ja turbot-
tomat miehet.

Wilhelm Reichin linssien läpi katsottuna
meillä on ilmeisen kehittynyt taipumus kokea
itsemme esikuviksi asetetuissa johtajissa ja
idoleissa ja pitää pohjoismaista demokratiaa
maailman parhaana. Samaistumalla esikuvii-
n tunnemme olevamme kansakunnan puolusta-
jia, perinteen ja kulttuurin etuvartio, mutta
samalla kertaa ja samalta pohjalta halveksim-
me ”massoja”, maailman miljoonia värilli-
siä, lukutaidottomia, taikauskaisia, keske-
nään sotivia pakanoita ja nälän tylsistyttämiä
rääsyläisiä, jotka eivät ole yltäneet meidän ta-
sollemme. Me asetumme kirkkaasti yksilöinä
niiden yläpuolelle. Näitä seikkoja on tuoreel-
taan pohtinut myös Christer Kihlman isän-
maallisuudesta kirjoittaessaan (HS 25.9. 83):
”Mutta kun isänmaallisuudesta tulee vertaile-
vaa, en enää pysy mukana. Vertailevassa isän-
maallisuudessa on jotakin pelottavaa ja vas-
tenmielistä, koska vertailu koituu aina oman
maan eduksi. Yhdysvallat ei ole Neuvostoliit-
toa parempi. Neuvostoliitto ei ole Yhdysval-
toja parempi. Ranska ei ole Euroopan johta-
va kulttuurimaa. Suomi ei ole maailman kau-
nein maa. Länsi-Saksa ei ole ruma (kaikkial-
ta). Reininlaakso on vähintään yhtä kaunis
kuin Saimaan seudut.”

Suomalaiset keskustelevalle yhtä mielellään
kuin muutkin kansat omasta ominaislaadus-
taan; jokainen sukupolvi kiistelee ainakin
edellisen ja seuraavan ikäpolven kanssa ai-
heesta ja sen tulkinnoista. Tämä ilmentää
parhaimmillaan kansallisen identiteetin jatku-
vaa käymistilaa, elävyyttä. Sisällyksellisesti
identiteettikeskusteluissa yritetään silmänrä-
päyksen ajaksi pysäyttää historiaa, naulata
paikoilleen meille ominaisinta, ajattominta,
perustavinta. Valitettavan usein käy niin, että
takaa-ajon hurmoksessa omii erikoislaaduk-
seen universaaleja, kaikille ihmisten kulttuu-
reille yhteisiä tekijöitä. Miksi näissä kysymyk-
sissä yleisyys on erityisyyttä vähäarvoisem-
paa. Kansallisen narsismin perustalta nouse-
ville menettelyille ja katsomuksille on toki
paikkansa historiassa, mutta se ei ole kunnia-
paikka. Snellmanin käsityksen mukaan kan-
sakunta kehittyessään irtaantuu kulttuuris-
aan negatiivisista suhteista muihin ja saavut-
taa kansallisen itsetietoisuuden. Kokonaan tä-
mä ei ole vielä kohdallamme toteutunut.

Ei tarvitse epäillä, etteikö Kalevalan juhla-
vuosi 1985 saisi kansainvälistä kantavuutta.
Houkutus narsistiseen paistatteluun ja kiitos-
ten kerjäämiseen on suuri, eikä näihin ansioi-
hin lankeavista taida olla puutetta. Toivoisi
juhlallisuuksiin valmistauduttaessa etsittävän
myös niitä tekijöitä, jotka positiivisesti liittä-
vät kansallisen kulttuurimme kansainvälisyy-
teen. Ei ole yhden tekevää ymmärrettääkö
Kalevala rauhan, solidaarisuuden ja yhteis-
ymmärryksen eepokseksi vai todisteeksi esi-
isiemme ja kulttuurimme ylivoimaisuudesta
muihin kansakuntiin ja historioihin nähden.
Se, että Kalevala on suomalaisessa kulttuuri-
elämässä palvellut niin erilaisia pyrkimyksiä,
aatteita ja maailmankatsomuksia eri aikoina,
on aiheutunut E.N. Setälän mukaan ensisijai-
sesti siitä, että Kalevala on yleensä käsitetty
toiseksi kuin mitä se todellisuudessa on. Tä-
mä ajatus on puhutteleva myös päälaellaan:
sukupolvi, joka ei kykene antamaan Kaleva-
lalle uutta tulkintaa, löytämään siitä uusia
merkityksiä tai hautaamaan sitä historiaan, ei
ole mistään kotoisin.

Pirkko Heiskanen:

Modernismi, ongelmanratkaisu ja kuolema

Kuolema voidaan ymmärtääkseni luonnehtia eräänlaiseksi elämän raja-arvoksi. Se voidaan rinnastaa perspektiivikuvan pakopisteeseen.

Perspektiivikuvan pakopiste on olemassa ainoastaan kuvassa. Pako- eli katoamispistettä ei ole lainkaan olemassa todellisuudessa. Vaikka me tiedämme, että talot näyttävät sitä pienemmiltä, mitä kauempana ne ovat meistä, me emme maisemassa näe varsinaista katoamispistettä. Kun raitiovaunun raiteet lähenevät toisiaan etäisyyttä kohti, voimme tavoitella silmiimme niiden liittymiskohtaa, katoamispistettä. Katoamispiste jää kuitenkin näkymättömäksi, sillä se on juuri se kohta, jossa raiteet katoavat näkyvistä. Pakopistettä voitaneen luonnehtia eräänlaiseksi kuvaan kehitetyksi yleistykseksi määrän yli, joka sellaiseenaan sisältää laadullisen muutoksen. Pakopiste on määrällisen todellisuuden raja-arvo.

Kuolema on vastaavasti elämän peräkkäisistä tapahtumista koostuvan sarjan raja-arvo, joka on elämän tapahtumiin verrattuna laadullisesti erilainen. Niin pitkään kuin ihminen elää, hän toimii elämän muodostaman sarjan sisäpuolella eikä hän sieltä käsin voi arvioida kuolemaa, joka on hänen elämänsä raja-arvo. Tämä voi selittää kuolemaan ja kuolemanjälkeiseen elämään kohdistuvien käsitysten käsittämättömiä ja outoja puolia.

Elämä ja kuolema ovat vastakohdat kuten

kuva ja kuvattava todellisuus ovat eräänlaiset vastakohdat. Kuolema on elämän kääntöpuoli (negaatio), mutta se on myös elämän jatke (positiivinen tulkinta). Saattaa olla, että väkivaltaan turtunut maailmankäsityksemme on heikentynyt tai sumentunut kyvyssään nähdä elämä ja kuolema toistensa vastakohdiksi.

Kuva ja todellisuus

Vanhemmassa kuvataiteessa on oletettu, että kuva esittää todellisuutta. Moderni taide on esittänyt vaatimuksen saada olla todellisuuden osa eikä tämän todellisuuden kuvaus. Jos nykytaiteen teos on esine huoneessa olevien muiden esineiden joukossa, on kuvan ja muun todellisuuden välinen vastakohtainen suhde heikentynyt. Tämän vastakohtaisuhteen heikkeneminen saattaa olla sama tai ainakin samantapainen asia kuin elämän ja kuoleman välisen vastakohtaisuhteen heikkeneminen. Kun yleisö on asennoitunut kuvataiteen modernismiin usein varauksellisesti, on asenteen taustalla luultavasti kuvaussuhteen heikkeneminen modernissa taiteessa.

Meidän on todennäköisesti yleisönä helpompi hyväksyä, että jokin taideteos kuvaa todellisuutta hyvin tai huonosti tai jopa hyvin huonosti kuin sietää, että teoksen sisältämät

kummallisuudet ovat osa todellisuutta. On ainakin aluksi epämiellyttävää ajatella, että nykytaiteen sisältämät kummallisuudet kuuluvat elämään — eivätkä pelkästään taiteellisiin teoksiin. Jos suomalaiset, kuten joskus on esitetty, katsovat yhä todellisuutta maaseudun tajunnasta, modernismi käsitettäneen perinnäistä todellisuuden tasapainoa rikkovaksi. Jos todellisuus ymmärretään kaupungistuneena, teollistuneena ja kenties kaoottisena, moderni taide voi terapeuttisesti jäsentää sitä.

Ongelmanratkaisu ja kuolema

Kun pohditaan ihmisen luovuutta ja kykyä ratkoa erilaisia ongelmia, johdutaan helposti etsimään ratkottavien kysymysten määrittäviä tekijöitä. Luovuutena pidetään kykyä ylittää ne rajat, jotka kysymyksen määrittelevät tekijät osoittavat. Jorma Heikkilä on esittänyt pohdittavaksemme esimerkiksi kysymyksen: mitä on puolet kahdestatoista? Tavallisesti ajattelemme, että puolet kahdestatoista on kuusi. Heikkilä on ehdottanut uutta vaihtoehtoa: kirjoitamme luvun kaksitoista toisaalta tavallisin arabialaisin numeroin "12", toisaalta roomalaisin merkein "XII". Jaamme merkit kahtia viivalla: $1 / 2$, X / II . Tällöin kahdentoista kaksi puoliskoa ovat I ja 2, toisaalta X (kymmenen) ja II (kaksi). Tavallisessa laskupöydässä me jaamme luvun tarkoittaman määrän kahtia, mutta Heikkilän ratkaisussa jaetaan lukua tarkoittava merkki kahtia, mikä ratkaisu kysymykseen kahdentoista puolittamisesta on varsin luova. Luvun määrittävä ominaisuus on se, että niillä tarkoitetaan määriä. Heikkilän esimerkissä on luovuttu tästä lukuja määrittelevästä ominaisuudesta ja käsitelty lukua visuaalisena merkinä.

Koska elämä voidaan ajatella erilaisten tilanteiden ja ongelmien muodostamaksi ketjuksi, on kuolema tällöin pitkän, ongelmien muodostaman ketjun äärimmäinen raja. Jos kuolema on luopumista elämästä, se on elämän rajalla olemista ja voi siten sisältää jotakin oleellista elämän muodostaman ongelmavyyhdin ratkaisemisen kannalta. Kuoleman pohtiminen voi muuttaa pohtivan henkilön käsitystä elämäntapahtumien merkityksestä. Elämän pohtiminen kuoleman näkökulmasta käsin auttaa hahmottamaan elämäntilanteiden muodostamien ongelmien rajallisuuden. Ongelmanratkaisun ensimmäisiä vaiheita ovat ongelman havaitseminen ja sen rajaaminen eli määrittäminen.

Kuoleman tarjoamaa näkökulmaa voidaan käyttää jo aktiivisen elämän aikana, ja se voi oleellisesti lisätä ihmisen ongelmanratkaisukykyä elämän aikana. Näkökulma voi tuoda mukanaan esimerkiksi kysymyksen: "Jos kuollessani kykenen arvioimaan elämäni-kaista suhdettani työhön, tulenko pitämään nykyistä asennettani hyvänä? Jos en, kannattaako minun nyt muuttaa suhteeni työhön siten, että voin kuollessani arvioida itseni tässä suhteessa onnistuneeksi?" Jos tähän tapaan asetetut kysymykset saavat ihmisen muuttamaan elämäntapaansa, voimmekin arvioida, että sekä kuolema että kuolemanajattelu voivat olla elämän kannalta terapeuttisia kokemuksia.

Kuoleman läsnäolo saattaa olla merkityksellinen taiteellisen työn kannalta. Akseli Gallen-Kallelan Tarvaspäässä on useita erilaisia pääkalloja. Kun kuolema elämän ja taiteen äärimmäisenä rajana muistuttaa itsestään, voi olla helpompi kuin muutoin ylittää taiteen sisäpuolella olevia rajoja.

Ismiit ja ongelmanratkaisu

Käsitykseni mukaan modernin taiteen historia voidaan kuvata ongelmanratkaisuprosessina. Ismien historia eli taiteen historia ensimmäisistä ismeistä, 1800-luvun realismista ja impressionismista lähtien sisältää monta erilaista murrosta. On oma kysymyksensä voiko ismien nopea uusiutuvuus modernissa taiteessa olla tekemisissä kuolemanläheisyyden kanssa. Modernin taiteen historian aikana on läpikäyty kaksi maailmansotaa. Jos modernismia tarkastellaan sille sinänsä vieraasta maaseutukulttuurin näkökulmasta, sen kehitysprosessi tuntuu voineen laajeta liian laajoihin viitekehyksiin, jolloin koko taide on alettu käsittää suhteelliseksi ja se siirtyy elämästä kuoleman puolelle.

R. Broby-Johansen on esittänyt teoksessaan *Ismiit: Modernismin taidehistoria*, että ismit ilmestyvät taiteeseen sen myötä, kun taiteesta tuli kauppatavaraa, jota muiden tavaroiden tapaan myydään markkinoilla, taiteen tapauksessa taidenäyttelyssä. Ismit uusiutuvat samantapaisella tavalla kuin myytävät tuotteet. Niin pitkään kuin teos kehystettiin selvästi, katsoja tiesi, että esteettisen havainnoinnin arvoinen kohde on löydettävissä kehysten sisäpuolelta. Maalaus on todellisuuden kuvaus ja sen eräänlainen tihentyminen. Tällainen taidetta määrittävä ominaisuus, kehystys,

oli rikottavissa eri tavoin. Taulu voidaan jättää kehyksettä tai kehys voidaan kiinnittää ympäröimään peiliä tai pelkkää aukkoa, josta taustamaisema näkyy. Kun taiteen jokin perinnäinen raja ylitetään, kielletään, se voidaan tehdä useilla eri tavoilla. Siten modernin taiteen kehitysprosessi rajojen ylittämisenä tai kieltämisenä on ikäänkuin monihaarainen eikä yksisuuntainen tai yksilinjainen.

Aika-akseli, ”tiheyden” ja kuvaamisen käsite

Liisa Suurla on keskustelussa esittänyt, että moderneista romaaneista voitaisiin analysoida niiden aikakäsitettä: meneekö romaanin lukemiseen saman verran aikaa kuin niihin tapahtumiin joita romaanissa kuvataan, enemmän vai vähemmän? Historiallisessa juoniromaanissa kuluu oletettavasti vähemmän aikaa tekstin lukemiseen kuin niihin tapahtumiin, joita teksti käsittelee. Moderneissa romaaneissa saattaa olla toisinkin päin: teksti etenee niin hitaasti, niin laajasti, että lukeminen vie enemmän aikaa kuin ne tapahtumat, joita kuvataan.

Kysymys ajan käytöstä kaunokirjallisuuden ”akselina” on sidoksissa meidän kuvaamisen käsitteeseemme: jos muutaman sadan sivun pituisessa romaanissa kuvataan vuosikymmeniä tai -satoja vieneitä tapahtumia, me hahmotamme luontevasti, että romaani kuvaa tiivistetyssä muodossa todellisuutta. Jos romaanin lukemiseen kuluu enemmän tai sama määrä aikaa kuin tapahtumiin, jota kuvataan, on kuvaamisen käsitteemme ”heikompi”. Ei voi sanoa, että romaani olisi ulkoisten tapahtumien, tapahtumasarjojen tihentynyt kuvaus. Pikemminkin ehkä päinvastoin: ehkä todellisuus kuvaa romaania! Tällöin todellisuus olisi romaanin tihentynyt kuvaus.

Taide on perinnäisesti ajateltu eräänlaiseksi elämän tai todellisuuden tihentymäksi. Taide-teoksiin on koottu jopa enemmän merkitseviä yksityiskohtia kuin itse todellisuudessa on, jos sitä katsotaan valikoimattomasti. Impressionistisessa taiteessa havaittava näkymä on periaatteessa valikoitunut kuvaan melko sattumanvaraisesti ja sikäli olisi ajateltavissa, että kuva on ”yhtä tiheä” kuin todellisuus.

Jos romaanin lukeminen etenee täsmälleen samalla nopeudella kuin romaanissa kuvatut tapahtumat, se vastaa René Magritten maalausta *The Human Condition* 1 vuodelta 1934, jossa kuvataan huoneen ikkunaa ja siitä

näkyvää maisemaa. Ikkunan edessä on maalaus, joka esittää kyseistä maisemaa peittäen alkuperäisen maiseman suurelta osin näkyvistä. Maalaus on täsmälleen takana olevan maiseman kaltainen — liittymäkohdat maalauksen ja maiseman välillä ovat saumattomat. Kuvaus ja todellisuus ovat yhteismitalliset. Todellisuus on fiktiota yhtä paljon kuin fiktio itse.

1960-luvun amerikkalainen POP-taide tuntuu ”harvemmalta” kuin todellisuus. Kuuluisa amerikkalainen Andy Warhol saattoi kuvata 200 Campbellin soppapurkkia koko teospinnan peittävästi ja hyvin valokuvamaisesti. Samantapaisella tavalla Warhol on maalannut teoksia aiheinaan Marilyn Monroe tai Coca cola -pullot. Kuvat näyttävät esitettyjen esineitten kopioilta, eivät niiden maalautilta kuvilta.

Jos taide on perinnäisessä muodossaan pyrkinyt kuvaamaan todellisuutta, onko kuvaus-suhde kääntynyt ”harvan” kuvataiteen kohdalla päinvastaiseksi siten että todellisuus esittää kuvia? Kysymys ei ole vastattavissani. Kun kuvaamisen käsite problematisoituu, todellisuuden ja fiktion välinen vastakohta lieenee heikentynyt. Jos fiktion ja todellisuuden välinen suhde käy epäselväksi, fiktio voi ohjata käytöstämme tosiasioiden sijasta. Erilaisten fiktioiden esittämästä väkivallasta tulee suhteellisen luonteva toiminnan malli tavanomaisen inhimillisen vuorovaikutuksen rinnalla.

Robert Hughesin kirja *The Shock of the New* toteaa Warholia käsitellessään, että ”Warholista tuli nuoremmille taiteilijoille keskeinen malli, koska hän edusti vähintään mahdollista resistanssia”. Tämä merkitsee, että Warhol edustaa tavallaan löyhää persoonallisuutta, löyhää minuutta.

Taiteilijoiden henkilösuhteiden uskotaan usein olevan vähemmän vakaalla pohjalla kuin muiden ihmisten. Jos luovaa työtä tekevältä henkilöltä puuttuu paneutuneen työvaiheen aikana ihmissuhteita, on hänellä ainakin yksi suhde: suhde työhönsä. Tämä suhde on ajateltavissa ihmissuhteen kaltaiseksi, jolloin teos on kuin toinen ihminen. Realismin aikana, ennen impressionismia, alettiin tehdä litografioita, joista alkaen erilaiset tekniikat monistaa kuvia ovat tulleet uhaksi vanhalle käsitykselle taideteoksesta ainutlaatuisena kappaleena. Minkälainen ”ihmissuhde” taiteilijalla on työhönsä, jossa hänen työnsä monistuvat tuhansina kappaleina ja ovat keskenään täysin samanlaisia?

Perspektiivi ja perspektiivittömyys

Tavallaan selkeä kuvaamisen käsite ja keskeisperspektiivi liittyvät yhteen. Johdonmukainen keskeisperspektiivikuva tietystä tilasta sallii katsojan konstruoida tilan pelkän kuvan nojalla ja vastaavasti kuva on tietyn tilan yksiselitteinen kuvaus. Perspektiivikuva on eräässä mielessä käännettävä kuvaus. Kirjapainotaito helpotti syntyessään tiedon kertymistä, koska tieto oli entistä helpommin taltioitavissa ja levitettävissä. Keskeisperspektiivi ja kirjapainotaito periytyvät samalta historialliselta aikakaudelta. Kuvaamisen käsitteen problematisoituminen rinnastuu puolestaan perspektiivittömyyteen ja ehkä tiedonkäsityksen muuttumiseen.

Perspektiivisessä taiteessa on oleellista se, että katsojan ”oikea paikka” kuvaan nähden määräytyy noudatetun perspektiivijärjestelmän mukaan. Kuvan järjestelmä säätelee katsojan ja kohteen suhdetta ja heidän välistään etäisyyttä. Perspektiivisessä kuvassa on selvä ero subjektin, näkijän ja objektin, esineen välillä. Perspektiivikuva edellyttää selkeää subjektin ja objektin välistä suhdetta.

Kun perspektiivi häviää kubismin myötä suuresta osasta modernin taiteen ismejä, aletaan myös työstää suhdetta subjektin ja objektin välillä. Kuva Campbellin 200 tomaattipurkista on samanlainen, katsotaan sitä sitten kaukaa tai läheltä. Katsojan asema ei ole siten määrätty kuin perspektiivikuvassa. Tietyllä tavalla katsoja ei ole tarpeellinen, ja jos katsoja on tarpeeton, kuva osittain hävittää katsojansa.

Merkityksen hajoaminen ja muuntuminen

Teoksessa ”Psykotterapia — teoria ja käytäntö” on Orca Parlandin ja Pirkko Raitasalon artikkeli ”Hahmotus ja tematiikka mielisäilyttävien kuvataiteessa”. Siinä todetaan seuraavasti psykoottisesta taiteesta: ”Kuva herättää meissä tunteen, että sillä on enemmän kerrottavaa kuin mitä se esittää ja että se olennaisella tavalla saattaa koskea meitä itseämme. Yhtä vahva kuin puhutteleva informatiivinen piirre on tällaisen kuvatuotteen päinvastainen pyrkimys peittää ja kätkeä sanomansa...”

Modernistiselle työlle saattaa olla ominaista, että katsoja joutuu kysymään itseltään teoksen merkitystä. Työ näyttää tarkoittavan

jotakin itsensä ulkopuolella, vaikka sen merkitys ja viittaussuhde jää epäselväksi. Abstraktin ekspressionismin, minimalismin ja konkretismin piirissä on syntynyt tällaisia töitä. Amerikkalainen Jasper Johns on laatinut teoksia, jotka uskotaan välimuodoiksi merkien ja taideteosten välillä, esimerkiksi Yhdysvaltain lippua esittävän työn.

Taiteen ”operationalismi”

Taiteen sisäinen ”operationalismi” aiheutuu sitä tuottaneen kulttuurin kerrostumisesta ja vanhenemisesta.

Systemaattinen konstruktivismi ja elementtirakentaminen muistuttavat toisiaan, jos laadittava maalaus ja suunniteltava rakennus koostuvat pienistä, keskenään samanlaisista osista. Osien ominaislaadun sallimat variaatiot ja kehitelmät otetaan käyttöön maalauksessa tai rakennuksessa. Nämä kehitelmät, erilaiset osien yhdistelmät syntyvät järjestelmän sisäisillä ehdoilla ikäänkuin alkuperäisistä osista ja ulkoisesta todellisuudesta riippumatta.

Videotaide syntyy samalla tavalla keskeisesti käytettävissä olevan videolaitteiston tarjoamista teknisistä lähtökohdista käsin. Nam June Paik, korealainen videotaiteilija, on nimetty TV-häiriöiden mestariksi. Nam June Paik on muistaakseni tehnyt videosesityksen, jossa jäätanssija alkaa pyöriä luistimillaan ja hänen alavartalonsa kieppuu vinhaa vauhtia mutta hänen ylävartalonsa jää paikoilleen. Kuvakenttä on ”rikkoutunut” ylä- ja alaosaksi.

Edward Wrightiltä on Collage-niminen työ (vuodelta 1969) jossa on esitetty käden varjo kuvien siten, että käden asennot muuttuvat kuvasta toiseen — ikäänkuin varjo eläisi aivan omaa elämäänsä. Kolmen tekijän, James Thurrellin, Robert Irwinin ja Edward Wortzin ”Näkymättömässä projektissa” vuodelta 1969 ei tuoteta yhtään varsinaista taidesinettä vaan luodaan näköelämyksiä laser säteen avulla tilassa.

Kaikissa näissä esimerkkitapauksissa teoksen toteutustavan tekniikka pyrkii ohi konkreettisen todellisuuden. Tällaista taidetta voidaan tavallaan sanoa ”operationalistiseksi”, millä tarkoitetaan, että ne perustuvat omaan itseensä ja toimintatapaansa eivätkä enää viittaa itsensä ulkopuolella olevaan todellisuuteen. Herbert Marcuse on teoksessa ”Yksilutellinen ihminen” arvostellut operationalis-

tista kielenkäyttöä siitä, että se on tapa välttää aidon todellisuuden kohtaamista. Operationaalisia käsitteitä käytetään kuvaamaan ja käsittelemään erilaisia ilmiöitä niiden toimintatavan tai tekniikan nojalla, jolloin niiden taustalla oleva todellisuus katoaa.

Jo futuristisessa taiteessa, joka syntyi Italiassa 1910-luvulla, pyrittiin kuvaamaan liikettä — liikkuvien kohteiden sijasta. Tämä on tavallaan ”operationalistista taidetta”. Italian futuristinen taide liittoutui Mussolinin kanssa; se välitti enemmän liikkeestä ja voimasta, vähemmän ihmisistä.

Konstruktivismiin ontologia

Konstruktivistinen taide nojanee samanluonteiseen ideologiaan. Konstruktivistisilla taiteilijoilla näyttää olevan taipumusta selittää teoksiaan sanomalla, että teosten tarkoittama maailma on olemassa koska teokset on luotu; konstruktivistiset teokset eivät kuvaa mitään sellaista todellisuutta, joka olisi olemassa ilman, että sitä olisi kuvattu.

Konstruktivistisen taiteen ajattelutapa näyttää summittaisesti muistuttavan konstruktivistista matematiikkaa sikäli, että konstruktivistinen matematiikka ei hyväksy epäsuoraa todistusta. Mistään ilmiöstä ei voida sanoa, että se olisi totta siksi, että sen vastakohta ei ole totta. Jokin ilmiö voidaan todistaa todeksi ainoastaan suoralla todistuksella.

Jos konstruktivistisessä taiteessa ajatellaan, että ”se on totta, mikä on olemassa”, ajatellaan helposti myös ”mikä ei ole totta, se ei ole olemassa”. Tämä liittyy helposti sellaiseen ajattelutapaan, jossa teknologian uskotaan olevan uutta luova voima. Vastakohta olemassaolevan ja puuttuvan, elämän ja kuoleman väliltä häviää. Kuolema on tämän ajattelutavan mukaan ikäänkuin pelkästään elämän puuttumista — vailla todistusvoimaa sinänsä — sen sijaan että kuolema olisi elämän puuttumisen lisäksi tapahtuma sinänsä. Elämän ja kuoleman välinen ero käsitetään tavallaan määrällisen luonteisena eikä laadullisena.

Se ajattelutapa, jota minä olen edellä kuvannut ”konstruktivistiseksi”, hävittää ehkä elämän ja kuoleman vastakohdan, kuten Marcuse olettaa. Tällöin ihminen on alttiimpi tuhoamaan kuin muutoin — hänhän ei voi helposti nähdä tuottavansa varsinaista tuhoa, hän vain ”nollaa” jotakin.

Kirjoittajat:

Päivi Huuhtanen, dosentti. vs.apul.prof., Helsingin yliopisto
Kari E. Turunen, assistentti, filosofian laitos, Jyväskylän yliopisto
Kalevi Kalemaa, kirjailija, Tampere
Pirkko Heiskanen, tutkija, Kuntokallio-opisto
Teuvo Saavalainen, lehtori, kirjailija, Tampere
Seppo Knuuttila, fil.lis. tutkija, SKS / Joensuu